

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXII évf.

1897. Martius—Aprilis.

2-ik fűzet.

A legfőbb erkölcsi törvény az intuitiv iskola szerint.¹

A legfőbb erkölcsi törvény Isten akaratja; annak engedelmeskedni az ember legfőbb kötelessége. Mi tudjuk egy bizonyos tehetésnél fogva, hogy mi a törvény és hogy nekünk mit kell tennünk; ez a tehetség a lelkiismeret. A lelkiismeret látja a helyest, az igazat, — valamint az ész látja, hogy kétszer kettő négy. Egyik esetben se szükséges logikához folyamodnunk; intuitive vesszük észre, hogy a dolog így vagy úgy van, és nem másképp. — Talán ez állítás eléggé kielégítő a vallásos érzés szükségéire nézve. Eltekintve teremtési kérdésektől, meg a külső világegyetemnek Istenhez való vi-zonyától — az Isten eszméjének meghatározásában minden vallásos ember lényegileg egyetért. Ez eszme alatt értünk egy legfőbb lényt, kit csak felfoghatunk, ki a megvalósított tökéletesség, és a kiben szükségképpen hiszünk. A tökéletesség típusai különböznek, azonban bármily különbözők legyenek a helyesről alkotott fogalmaink, abban egyezünk, hogyha van Isten, az ő akaratja kell hogy a leghelyesebb legyen. Minél magasabbak Isten tökéletességéről alkotott fogalmaink, annál tisztábbak öntudatunk intuitioi; és Isten előttünk, mint vallásos lények előtt, mindig a legfőbb eszmény marad, akaratja pedig a teljes igazságosság kifejezése.

Ez igazságokat azonban nem fogadhatjuk el vakon, s az emberi erkölcsöket nem okoskodhatjuk le theológiából. Valamint amaz írott kijelentéseknek sem engedelmeskedhetünk pusztán, melyek kötelességeinket mennyei parlamenti törvényekben állítják eléink, és a melyek hódolatunkat követelik, a nélkül, hogy nekik ellentmondhatnánk. — Az *emberrrel* kell kezdenünk és benne találni meg az utat valahogy Istenhez. Saját erkölcsi eszméinkből kell kiindulnunk, melyek minket kormányozni látszanak, fölfedezni bennök az isteni akaratot, és így egy vezérelvet nyerni, melylyel megítélhessük minden írott kijelentés viszonylagos értékét.

Mindenféle erkölcsi törvényben két jellemvonást különböztethetünk meg: 1. törvények, szabad lényeknek adva; 2. e törvények

¹ Supreme Moral Law. By William Binns.

magukban foglalják a kötelezettség érzetét, t. i. hogy azokat betölt-sük. A mi az első pontot illeti, — e törvények teljesen különböznek azoktól, melyek a physikai természetben működnek. Ennélfogva minden olyan kísérlet túl megy a határon, e törvények megvilágosi-tására nézve, mely az ember szabadságát tekintetbe nem veszi. A földnek nincs választása körforgása dolgában. A billiárd-golyó megszűnik gurulni, midőn e gurulásra kölcsönzött erő kimerül. — Némely bölcsé-szek az akarat elhatározására nézve is elengedhetetlennek tartják a szükségesség törvényét, mint a hogy például egy nyitott egészséges szemnek nappal észre kell vennie a világosságot. Mindazáltal mi tud-juk, hogy van szabadságunk; e tudás a lelkiismeret ténye, melynek határain túl nem mehetünk a nélkül, hogy természetünk hitelességét le ne rontsuk. Ha mi bármiféle szükségesség törvényei alatt élünk, azok egészen különböznek a physikai természetétől; s ha mégis ugyanazon névvel nevezzük mindkettőt, csak félrevetjük magunkat és megrontjuk ítéletünk helyességét. Tennünk kellene ezt vagy azt a dolgot, de hatalmunkban áll, hogy se ezt, se azt ne tegyük, hanem egy egészen különbözőt mindkettőtől; a kötelesség mellett a lelki- ismeret is jelen van.

A mi a második pontot illeti, erkölcsi törvények egy felsőbb lény tekintélyével együtt adatnak, kinek kormányzási jogát mi egyszerre fölismerjük, mint a kiben e törvények végső és egyedüli helyes értelmezése nyugszik. Mi felelhetünk e törvényekre tagadólag vagy helybenhagyólag, a lelkiismeret jóváhagyása szerint. A vallásos lélek a lelkiismeret szavát ösztönszerűleg Isten szavának nevezi, és egy még jobban körülírt következtetés végtére a való Istenhez vezet, kinek tekintélyén kell nyugodnia minden egyéb erkölcsi tekintélynek. Ennélfogva a „kellene“ mindig Isten szavát jelenti.

Az erkölcsi törvények tehát olyan törvények, melyeket szabad lényeknek betölteni kellene, és a melyek legmagasabb értelmezésük-ben saját intuitioink az isteni akaratról.

Modern anthropologisták és sociologisták a multban szokták keresni a jelen dolgok állapotának csiráit, valamint kimutatni, hogy a mi ma megvan, csak annak a sarjadzása, a mi megvolt. E rend-szer elég helyes de csak bizonyos határok között, t. i. ha nem vesszük azt végleges igazságnak. Azonban a céltől igen messze távo-zunk, ha azt állítjuk, mint a hogy teszik igen sokan, — hogy egy bizonyos dolognak *teljes* értelme föltalálható a mult idők embereinek eszméiben, kik az azóta fejlődött tudásnak csak elemeit bírták. Ők csak sejtették az igazságot a vallásban és erkölcsben. — Senki se

zárná a tudományt e homályos sejtelmekbe; s miért zárnók bele az erkölcsöt és vallást? — A sejtelmek jelentősége nem abban áll, hogy önmagukban foglalják a teljes igazságot, a mi lehetetlenség, hanem abban, hogy egy tökéletesebb állapotra tudnak mutatni. Ennél fogva találjuk azt, hogy a mivelődés első lépéseiben mindig a vallás az erkölcsök végső szentesítő eszköze. Az olyan okoskodás, mely az erkölcsöt segitené és mégis kiküszöbölné Istent, mint végső tökéletességet, saját alapjait ássa alá. Az örök fejlődés folyamatában mi nem haladhatjuk túl Istent, mint a ki mindenütt mint első tényező szerepel. Mi inkább az ő utjaival kötünk folyton növekedőbb ismeretiséget. A gondolat nem repeszi szét az istenség szappanbuborékját, mint a hogy Comte szeretné látni, egyedül hagyva minket az emberiséggel; annak haladása nagyon hasonlít a csillagászatéhoz, mely a tér végtelen kiterjedtségeibe behatol, és isteni életet fedez föl ott, hol addig a tudatlanság egy végtelen ürességet látott. Nagy különbözőség van azonban az emberek erkölcsi eszméi között, s e különbözőségek között egy közös típust találni, feladatunk. Az erkölcsi törvények, melyek szabad lényeknek adtak, s melyeket be is tölthetünk, nem is, értelmezésükben és alkalmazásukban különbözhetnek; de mégis egy elrejtett egység marad bennök, és az elhatározó lelkiismeret e közös egység szerint mutatkozik.

Tagadhatatlan, hogy az ész egy ilyen közös egységre van építve; ez némelyekben magasabb, másokban alacsonyabb teljességű kifejezést nyer, de a gondolkozás törvényei mindenkiben ugyanazok. Egyik kor tudománya lehet babonája a következőnek, de az ész természetében mégis ugyanaz marad, csakis módjai változnak. Ha minden tény megadott volna és szabad az előítéletektől, minden ember ugyanarra az eredményre jutna a dolgokat illetőleg. Ez velünk született hit; s ha nem az volna, akkor minden szó elvesztegetett lélegzés, és minden írás vakok számára való hieroglifa lenne. A közös típus erősen áll, de végtelenül változik — itt alig kisebb mint az angyalok, ott alig áll fennebb mint az állat.

Ugyanez áll a lelkiismeretre nézve; s végtére is ez kevesebbet változik, mint az ész. A közös típus magában foglalja a legfőbb erkölcsi törvény csiráit, melyek alkalom adtán teljesebb erőben és összhangban mutatkoznak. E közös típusnak egy határozott célja van, mely a különbözőképpen összeütközött módokat kiegyenliti. Különféleségekről összhangra, változatokról egységre törekvésben áll az emberiség egész erkölcsi történelme. Az előhaladottabb szellemek új eszméi bővebb bétékintést nyújtanak az erkölcsi mennyországba,

hová őket a többiek serege követi, mindnyája ugyanazon íórvény és tekintély előtt hajolva meg -- mely azonban saját akaratjuktól függ, s a szerint lesznek erkölcsileg jók vagy rosszak, a mint választanak. A kettős eredmény a következő: 1. Erkölcsi törvényeket Isten szabad lényeknek ád, mely törvények egy igazságos és jogos uralkodó hatalom bélyegét viselik; e hatalom ellen fölkelhetünk, de érezzük és tudjuk, hogy annak engedelmeskednünk kellene. — 2. Van egy közös lelkiismereti egység, mely különböző fokokban nyilvánúl, céljaiban rokon a különbözőségekkel, s általánosságra törekszik, Istentől adva, Istent keresve.

Az emberiség templomát így bévilágosítja a legmagasabb lény örök ragyogása. S ha mi e templomok vagyunk, hol Isten lakik, bizonyos tudatos, vagy nem-tudatos hivatkozást kellene találnunk rá nézve a magaviselet mindenik erkölcsi szabályában. Felületesen tekintve úgy tűnhetik föl, hogy e szabályok általánosíthatók egyéni tapasztalatokból, vagy azok útján; vagy hogy mi követhetjük azokat, mivel egy külső törvényes vagy másféle tekintély adja előnkbe; vagy hogy azok bensőnkben keletkeznek valahogy, s nekünk nem szükség mindennek végére járni. De célunk éppen az, hogy a mennyire lehet, a dolgok végére járjunk; így tudjuk meg, hogy e felületes vizsgálódás eredmény i csak megannyi nevek ugyanazon egy dologra. Ha valaki fest, hasznára fordítja a nap világát, nem sokat gondolván vele; de a színek elméletének megalkotása a nap világának figyelembe vétele nélkül teljes lehetetlenség. Isten javunkra van erkölcsi tevékenységünkben, anélkül, hogy mindig róla gondolkoznánk; de az erkölcsök teljes elméletének szerkesztésében az ő tökéletessége kell legyen az alap. Minden ugynevezett független erkölcsiség nagyon is függő a társadalmi szentesítésektől, a melyek szintén egy magasabb ítélőszéken nyugszanak; azaz, az erkölcsi törvények végeredményökben egy tökéletes lény kijelentései, ki tökéletes jogon uralkodik.

Az erkölcsbölcészethben háromféle iskolát különböztethetünk meg: 1. mely az önérdket, 2. mely a haszonelvűséget, 3. mely a lelkiismeretet és az intuitiót tartja legfőbbnek. Mindannyinak vágya egy tökéletes erkölcsi jellem elérhetése, a legfőbb cél typusa szerint. A lelkiismeret és intuitio nem hiányzik a két első iskolából se, habár nem igen akarják elismerni. Valamint mind a három iskola magában foglalja az Isten eszméjét, habár csak az utolsó gondolja elkerülhetetlennek hogy ez eszmén építsen.

Az önérdék iskola képviselői tagadják, hogy Isten közetlenül közlekednék az emberi erkölcsiséggel, t. i. hogy e törvényeket ő írná az emberi lelkiismeretbe. Ugy érvelnek, hogy saját személyes érdeke-

inket kellene keresnünk mindenben, a mit teszünk. Midőn jót cselekszünk másokkal, azért teszszük, hogy valami visszaható előny háromljék reánk, melyet más uton nem tudunk elnyerni. Még Isten iránti szolgálatainkat is a személyes nyereség és veszteség elvére kellene alapítanunk, — a nyereség oldalán a súlymértékkel. És tényleg ezt is tesszük. A kötelesség csak más név az „én“ szolgálatának kifejezésére. Letérdelünk Isten előtt, mert a térdelés ez esetben jól fizető tőke. — Az ilyen bölcsészetnek, hogy ne is mondjunk sokat, van egy bizonyos ferdesége. Való, hogy igazi személyes érdekünk egy az emberiség érdekeivel és Isten dicsőségével. De a legtöbb esetben éppen ez érdek elfeledésével nyerjük meg azt, vagy pedig ha azt teszük, a mit az érdek tilt, mivel érezzük, hogy *azt kellene* tennünk. De honnan ez idegen szó, „kellene“? A „kellene“ egy ködbe burkolt lelkiismeret összetévesztve a tárgyak viszonylagos nagyságát, melyekre tekint. Ha azt állítjuk, hogy emberi törvénykészítőktől kölcsönözzük annak tekintélyét, azt kell kérdeznünk, honnan nyerték ők? Bizonyára nem az erőszaktól, mert az egy-magában nem erkölcsi. Ők is a lelkiismerettől kell nyernék, s a lelkiismeret azt a parancsot ismétli, melyet magasabb forrástól vett. Az önérdék-bölcselőök a biblia íróihoz térnek vissza, a biblia írói az isteni karathoz, az isteni akarat pedig az örök fény által megvilágosított lelkiismeret. Az önérdekelvűek a szikla tetején homokkötelet fonnak; a homok visszahull a tengerbe, a szikla azonban megmarad.

A haszonelvűség iskolája, melynek Bentham, Stuart Mill és különösen Spencer Herbert a képviselői, már szilárdabb talajon áll. Mindaddig míg egyszerűen azt kérdezzük, hogy *mit* kellene tennünk, kitünő felelettel szolgálnak; de hogy *miért* kellene tennünk ezt vagy azt, e kérdésre nézve nem elégitenek ki. A kimerithetetlen erkölcsi légkörből jó csomó levegőt gyűjtenek, mely elégséges arra, hogy egy játékszer-hajó zsebkendő-vitorláját mozgásba hozza, de mely hajó, mellesleg legyen mondva, sohse ér Indiába; és ugyanakkor ignorálják a légkört, állítván, hogy önmaguk teremték a levegőt. Így szólnak: elő kellene mozdítanunk a legnagyobb szám legnagyobb boldogságát. Ebben nincsen semmi kétség, bármely oldalról; de hol a vezérelv, mely szerint megítéljük a boldogságot? Nem a mennyiségben, hanem a minőségben és e minőséget a lelkiismeret határozza meg. Továbbá micsoda arithmetikai módon ismerhetjük meg a legnagyobb számot, mikor az emberiség ezernyi millióinak oly kevesével jövünk közvetlen érintkezésbe?! Bentham itt elvesziti a talajt, s iskolája követői új irányba térnek.

Öröm és fájdalom az egyedüli tőkéje Millnek és Spencernek. Mindketten tisztán érzik az erkölcsi kötelezettségük valóságát; egész nyugodt és rationalis lelkesedéssel beszélnek e kötelezettségekről, melyeket meg *kellene* tennünk. De kinek? miért? — Ha a „kötelezettség“ és „kellene“ szavakat fölhasználjuk, egyszersmind föl is kell tételoznünk egy erkölcsi törvényt. Hallgatagon föl is tételoznek egyet, csodákat mivelnek vele, s azt képzelik, hogy ők teremtették a semmiből, az érzéki tapasztalatokból ellentéteikbe változtatva át. Azonban a „kötelességet“ és a „kellenét“ még a haszonelvűség kénsava se tudja szétválasztani. Bentham a „kellene“ szavat még számúzni is akarta az erkölcs világából, mint a mely csak „önhittséget, fásultságot és tudatlanságot szül“; szomorú azonhan, legalább rá nézve, hogy az emberi természet se a szótól, se annak eszméjétől megválni nem tud.

Meg kellene tennünk mind azon szép és jó dolgokat, miket ez iskola férfiai nyújtanak előnkbe, ha magunk is olyanoknak hisszük azokat; de nemcsak azért, hogy fájdalmainkat kisebbsük és örömeinket növeljük, mert ebben magában nincs semmi különös erkölcsi elem. Részben elő kellene mozdítanunk a legnagyobb szám legnagyobb boldogságát — mely legnagyobb számot azonban semmiképpen nem tudja kiszámítani; de ha ezt nem is tehetjük, számítsunk általános módon, s nyugodjunk meg azon egészséges erkölcsi szokásokon és átörökölt ösztönöken, melyeket a tapasztalás mind tisztábbá nevelt. De föltámad a kérdés: Hogyan nyugodhatunk meg oly erkölcsök és ösztönöken, melyeket a hasznosság elve csak részben világosíthat meg?

Hiába zárják el azonban az ajtót a lelkiismeret előtt; az megtalálja útját az önzés és haszonkeresés hézagain keresztül. Törvénye a bensőbe van bérva — talán láthatatlan írással, de a mely biztosan mutatkozni fog a tapasztalás világa elé tartva, s végtére mindenki föl tudja fogni, hogy e törvény általánosan érthető nyelvbe van foglalva. Hódolunk neki, nem azért, a mit számunkra hoz, hanem azért, a mi önmagában, mert a legfőbb. Szava: Isten szava; világossága: Isten világossága; egyik, mint a másik örök.

Azonban míg „tedd a mi helyes“, „tedd a mit tenned kellene“, „és így engedelmeskedj Isten akaratának“ — míg ezek az erkölcsi törvény legfőbb kívánalmi, nem zárhatunk ki belőle egyéb megfontolandókat se. Mert a lelkiismeret habár hall és lát, mivelhető arra, hogy tisztábban halljon és teljesebben lássa az erkölcsi kötelesség kijelentéseit. — Főcélunk: a lehető legtökéletesebb erkölcsi jellemet megteremteni. E tekintetben az észnek van bőséges tere, és végtelen

alkalma a nevelés élesztő fejlesztésére. Micsoda utat válaszszunk, mely legjobban biztosithassa a kívánt czélt? Miben van a Legtökéletesebb jellemének igazi felfogása? E kérdéseken tanul az emberiség a történet hajnalától fogva. Elődeink tapasztalásait kincsként halmozzuk föl; hasznunkra fordítjuk tévedéseiket és építünk sikereik alapján. A mit ők fedeztek föl az erkölcsi világban azt mi örököljük. Tetteink következményeit gyakran tisztán láthatjuk, mielőtt azok megtörténnének. De továbbá, hogy fognak e tettek befolyásolni minket és másokat — szintén megfontolandó kérdés. — A tökéletes jellem tisztaság, kitűnőség: élet, összhangban az általános étellel és Istennel. Így nyerünk egy tudományt, mely a magaviselet törvényeit tanulmányozza, ad szabályokat és ezek szerint formálja a helyes és okos cselekedetek Istenhez való viszonyait. Minél többet tudunk az ez, és az emberekhez való viszonyainkról, valamint a cselekedetekben az irányok folyamatáról annál tisztábbak a lelkiismeret kinyilvánításai az isteni akarat és viláosságáról. Az önzés és haszonkeresés taníthatnak minket az alsóbb osztályokban, hol azok a lelkiismeretek eléggé megfelelő segédei és rationalis szolgálai; az ő kötelességük tényeket gyűjteni, s e tényekkel szeméink előtt, határozzuk el, hogy mik legyenek erkölcsi tevékenységeink. Ez vagy amaz eredmény fog következni; így fogunk szolgálni magunknak, úgy másoknak; ennyire fogjuk előmozdítani a személyes és általános jellem fensőséget, annyira az ellenkezőt; ennyire szolgáljuk Istent, annyira kelhetünk föl bármi ellen. És midőn megfontoltuk mindnyáját, választjuk meg az utat erkölcsi tevékenységünkre nézve. Ez a lelkiismeret munkája; ez előtt meghajlunk; Isten szólott s csak az marad hátra, hogy engedelmeskedjünk.

A jó polgár loyális az államhoz, de mindig nem töri az eszét a loyaltáson; az élete egyik öntudatos szokásává lesz, melyet önként gyakorol. A vallásos ember mindent Isten dicsőségére tesz, a nélkül, hogy mindig e dicsőség fölött okoskodnék. Így a tökéletes jóságra törekedő ember engedelmeskedik az erkölcsi törvénynek, de mindig nem hivatkozik a bíróra és nem kéri tőle egy bizonyos kötelesség hivatalos kijelentését. Sok dolgot cselekszünk, melyek előmozditják az általános jót, és ezek dicsérendők annyiban, a mennyiben magasabbak az általános jórcél alkotott fogalmaink. Sok dolgot cselekszünk, a nélkül, hogy személyes vagy általános érdekekről fontoskodnánk, de tesszük azért, mivel azokat helyeseknek érezzük és tudjuk. És mikor személyes érdek, általános jó, helyesség érzete összevág, a véghezvitt cselekedetek mind közelebb jutnak

a legfőbb tökéletességhez. Ha összeütközések származnak, közbelép a lelkiismeret és mér az igazság szerint; ha személyes érdek és általános jó nem egyeznek, az utóbbira határoz. Midőn a személyes érdek alárendelve áll az általános jónak, ha a lelkiismeret mégis más utat mutatna ki, minden ember kötelezve érezné magát, hogy ez utat kövesse. A nemes érzelmű ember, kinek a haszonelvűség legfőbb törvénye, gondos és higgadt megfontolás után föl tudná magát áldozni az emberiségnek, ha e tettben a legfőbb tökéletesség elérhetését látná.

Az összeütközések tömegében mindenik tehetség szerepet játszik; némelykor ennek engedelmessé válnak, máskor annak. Az okoskodás tisztítja az ésszt és fokozatosan kiválogatja azokat az elemeket, melyek nem fontosak. A számos különböző útírány, melyek előttünk állanak a tökéletesség megközelíthetése céljából, kevesebbre vonatkoznak, úgy hogy végtére kettő között kell választanunk. A kettő közül egyiket főnségesebbnek látjuk és annak engedünk, mert ez a kötelességünk. Az ész megkezd egy folyamatot, a lelkiismeret pedig bevégezi.

Némelyek mondhatnák, hogy a lelkiismeret végtére is nem mindig határoz a legfőbb, legmagasabb részére. Hogy például, az szentesítette az ember-áldozatokat az Istenség kegyének megnyerésére; az alapította és védelmezte az inquisitio embertelenségeit; az tartotta fenn a vallási üldözések kegyetlen „jogát“ a protestans országokban az tanácsolt és szentesített számtalan egyéb bűnököt és egy később született bölcsesség mentett meg minket, mikor a lelkiismeret elbotlott. Nagyon természetes, hogy a lelkiismeret nem mindig határoz a legfőbb részére. Elég, ha két adott indok közül a főbb részére határoz, melyek egymással harcainak arra nézve, hogy mit kellene tenni. A tökéletesség után való fáradozásainkban nem alkothatjuk meg egyszerre annak legtisztább fogalmát; ennek célja abban áll, hogy mindig a tisztábbat lássuk. Leghelyesebben járunk el, ha azt a kötelességet gyakoroljuk, mely hozzánk legközelebb van. Személyes érdek, okoskodás, hasznosság, bölcsészettek, tudományok adhatják az egyes esetek tényeit elégtelenül; az a természetünk értelmi ágához tartozik, hogy e tények helyességét megállapítsa. A lelkiismeret számba veszi az eseteket és ítél: ha a dolog így vagy amúgy áll, a kötelesség utja itt vagy amott van; ezt tennünk kellene, azt nem tennünk. Ha a tanúk szolgáltatnak hamis bizonyyságot, azért a bírót sohase lehet büntetni.

Okoskodás, ész, önérdek, haszonkeresés meg egyebek botlottak az inquisitio és vallási üldözések borzalmaiban, nem pedig a lelki-

ismeret. Az előbbieik igényelték, hogy bizonyos theologiai vélemények szükségesek az idvezülésre, és hogy az eretnekek nemcsak maguk igyekeznek a pokol felé, hanem másokat is erre bűjtogatnak, kik másképp a mennyországban köthetnének ki. Továbbá így érveltek: ha e dolog csakis az eretnekeket illetné, nem volna szükség közbelépni; de ha az eretnekség ki lesz irtva, milliók, kiket most a legnagyobb veszély fenyeget, megválthatók lehetnek. Mindez csupán theologiai okoskodás. Az öntudat előtt a kérdés így formálódott: melyik jobb dolog, megégetni egy félóra alatt a keveset, kik amúgy is bizonyosan örökre fognak égettetni a pokol tüzében, vagy pedig elhalasztani a kevés megégetését, hadd térítsenek még nagyobb tömeget az eretnekségre, kikkel együtt érezzék az örök tüzet? Az összehasonlításban két rom közül a kisebb látszott jobbnak, és a lelkiismeret helyesen járt el, mikor a kevés megégetését ajánlotta. Ma azonban tudjuk, hogy az eretnekséget kiirtani nem lehet, és hogy az ész, meg az önhaszonlesés tévedtek. Ma tudjuk, hogy az Istennek hamis jellemet tulajdonítván, a theologiai „tudomány“ botlott egy nehány ölet. A lelkiismeret a körülmények mérlegelése után megtette a mit tehetett; és ha a teljes igazságot tanácsoljuk neki, mindig a legjobbat fogja cselekedni.

Mig csak physikai törvényeknek engedünk, addig a lelkiismeret alszik bennünk. Mikor újra születünk az értelemre és nemes tevékenységre, a lelkiismeret megjelenik teljes méltóságában. Midőn kísértések üldöznek, és midőn a jó magasabb és alsóbb formái, vagy a jó és rossz küzködnek a korlátokért — a lelkiismeret itél a jó és a jónak magasabb kijelentései részére. Midőn az összebonyolódott erők zavarnak, hogy nem láthatjuk az utat a kimenekülésre, a lelkiismeret két lehetőség közül választja az egyiket, mely legjobbnak, legnemesebbnek, legmagasztosabbnak bizonyul, valamint igazolva lesz a tapasztalás által. Bármí legyen végső forrása, az az uralkodó. Bármí működjék vele közre a tehetségek különféle társaságában — az a legfőbb. Midőn a „kellene“ vagy „nem kellene“ kiejtetett, önérdek, okoskodás, hasznosság mind engedelmeskedni tanulnak, s fölfedezik annak a titkát, hogy micsoda erkölcsi tekintély van önmagukban, ha egyáltalában van. A lelkiismeret az isteni dicsőség sugara, mely a tőkéletes ségre világít; Isten sugalma, mely általános összhangnak az előjele. A ki hűséges ahoz a kevésben, nagyobb dolgoknak lesz ura, és így eléri a lehető legtökéletesebb jellem-fülséget.

A benső törvény fölött nincs egyéb törvény; ez teremt az emberben Isten eszméjének megfelelő jellemet, és minden egyéb

kontár hatalmat félre dobhatunk, mely annak tekintélyét igyekszik bitorolni. Talán nem mindig bölcs dolog annak engedelmeskedni, a szerint ugyanis, a hogy némelyek hajlandók az emberi bölcseséget meghatározni; ez engedelmesség azonban szükségessége azon erkölcsi jellem-főnségnek, melynek elérhetéseért mi teremtettünk, az engedetlenség pedig igazi kárhozat.

Az Egyesült Államok törvényszékei egykor így határoztak: „E menekült rabszolgákat a szabad Bostonból vissza fogjuk küldeni a rabigába“. De Parker Tivadar válaszolt: „Soha! Van egy magasabb törvény, mint a tietek, az fog uralkodni!“ A próféta, nyomorusága napjaiban előre látta a győzelem napját, mely azóta felsütött. Róma egykor (a többi sok között) így szólott: „Hitetlenek, térjete meg és engedelmeskedjete a pápának, ki a Krisztus képe e földön!“ „Luther felelt rá:“ Istenemre nem! van főnségesebb törvény is, mint a tied. Nem tehetek másképpen; itt állok — Isten legyen segítőm“ A segély megjött és a prorestans Európa lerázta a béna szörnyeteggé fajult theologia jármait, erkölcsi és szellemi szabadságot adván helyébe. Az orthodox egyházak még máig is így mennydörögnek: „Ne higj a tudományban! Higj kizárólag a bibliában, mert az megfanitja neked a föld korát, az emberi faj őszármazását, a természet rendjét és rendetlenségét“. A tudás azonban napról-napra előbbre halad, s a szorgalom utján elért fényes diadalai így szólanak hozzánk: van egy fensőbb törvény, mint a mely szerint a hat nap alatt történt teremtés kiszabotott. Sohase helyes dolog a hazug-ág; sohase vallásos dolog megtagadni a tényt“. És ma a világegyetem istenibb templom, mint volt régen; ma a természet erői a Teremtő és Fen tartó kinyilvánított tevékenysége. A tudatlan babona ember-áldozatokat követel; de mindig támad Ábrahám, ki a benső szózat szavára hallgat, és így atya lesz az emberiség egy új fájának, kiknek tetteit Isten igazságosságú számítja be. Calvin szelleme így szól: „Nevezd jónak, bölcsnek, igazságosnak Istenben azt, mit az emberben nem neveznél ugyanannak“. Melyre a haszonelvűség nevében Stuart Mill is így felel: „Jóság, bölcsesség, igazság Istenre vonatkozólag mindig azt jelentik előttem, mit ugyanazon szavak jelentenének az emberre nézve; ha ezért a pokolba kell utazzam, oda utazom“. Így lesz a haszonelvűből egy második Ábrahám.

Igy volt ez mindörökké; a világot ujonnan megváltották és megváltják, fölemelik a legfőbb erkölcsi törvény igazi szolgálói, követvén a lelkiismeret kijelentéseit az isteni akaratban; vágyódva egy eszményi jellem főnségre, mint legfőbb kötelességük és legfőbb örö-

mükre, s az igazságért és Istenért elhatároztak, merészelték, véghezvittek igaz és isteni dolgokat. Jutalmat nem kerestek — de van jutalmuk. Ők a csillagok Isten hegyén, kik ragyognak Görögország Socratesével, Ázsia Buddhájával, a keresztény világ Jézusával.

Valamint van sötétség, mert van világosság — úgy vannak tévedések is az emberben, mert a tökéletesség Istenben van. Miért van ez így? A vallásos érzés így felel: Mert ez az Isten akarátja. Lehetséges-e azonban, hogy a világegyetem kormánya a dolgokat jobban beoszthatta volna? Akár igen, akár nem, e kérdés fölött szemlélődni épp oly haszontalan, mint azon, hogy a földet kifordítsuk sarkaiból. Mi itt vagyunk, hogy váljunk nemesekké az észben, végtelenekké a tehetségekben, tettekben mint az angyalok, fölfogásban mint az „istenek“; és pedig nem egyenlő, hanem különféle példákban ilyenek, s nem félve attól, hogy e különléteket tökéletesen kimerithetnők valaha. A véghetelenség eszméje örök fejlődést követel a lélek számára, mely azt magában foglalja. De mely szintén követeli a személyes kifejlődést is, mert szükségünk van személyekre, hogy magát a személytelenség fogalmát megalkothassuk.

A történelem följegyezi a jelen-fülségre fordított küzdelmet és a sikerek és botlások a nemes és örök vágy emlékiratai. Reménytelen elbotlottak nincsenek Isten gyermekei között, mert az ő kiválasztása általános, melyben idő folytán mindnyájan részt veszünk, — s mely hogy korábban vagy későbben jöjjön el, saját magunk akaratótól függ. Ezen és bármely más világon, emberrel a földön, a mennyben, vagy a pokolban, az eszményi cél előttünk mindig az erkölcsi jellem-tökéletesség elérhetése, a legfőbb erkölcsi törvény pedig az Isten akarátának való engedelmeskedés; a mint ő parancsolja, úgy kellene cselekednünk.

LŐFI ÖDÖN.

A socialismus és Jézus vallása.

Az embereket tetteikben, cselekedeteikben bizonyos eszmék és felfogások vezetik. Ha helyes eszmék befolyása alatt áll az egyén, akkor élete, cselekedetei is szépek és helyesek. Korunkban mind inkább kezd uralkodni a lelkeken a materialismus, a mely szerint az ember előtt csak annak van értéke, a mi kézzelfogható. Ezek szerint a földi boldogságnál magasabb cél nincsen. E téves és hamis felfogás következtében az emberiség összes culturája lomtárba való, mert ez a cultura nem ilyen felfogásnak az eredménye.

Volt idő, midőn az a felfogás uralkodott, hogy a lélek és a test két egymással ellenkező rész. A fő a lélek. E hamis nézet szülte a remete és az asketa életet. E hamis felfogás következtében fejlődött ki oly hatalmassá a katholicismus a középkorban, s így lett sok országban uralkodó és államvallássá, ellentétben a Jézus Krisztussal, a ki így szólott: „az én országom nem e világból való“, a ki magának világi hatalmat nem igényelt, nem keresett és keresni sem volt szándékában.

A protestantismus legnagyobb vívmányainak egyike az volt, hogy a bibliát mindenkinek a kezébe adta, hogy abból helyes és józan életelveket tanuljon. A protestantismussal megszületett a szabad vizsgálódás, a szabad gondolkozás, és a mely országokba a protestantismus szelleme behatolt, ott terjedett a tudomány, a művészet és a nemzeti érzés. A katholicizmus ellenben mindenütt egyesült a haladás legnagyobb ellenségeivel az absolutismussal, a reactióval, így Angliában a Stuartok alatt, Franciaországban Richelieu alatt s hazánkban is akár hányszor, még napjainkban is.

Míg a keresztény vallásfelekezetek egymással és egymás között harcoltak, e közben fellépett a materialismusnak a gyakorlati alkalmazása, a socialismus.

A socialismus téves felfogás eredménye. Az egyén földi boldogságát tartja végeztélnek. Kezdetben az első szószólói között voltak tudományos és országos hírék egyének, kik közül az egyiket, Saint Simont a francia forradalom minden vagyonától megfosztotta és ő

kezdette hirdetni, hogy mekkora az ellentét a vagyonos és a vagyontalan munkás nép között. Követői az ő nézetét egész rendszerré dolgozták ki, s már előtte regényekben kezdték a socialis tanokat fejtegetni (Medveczky Frigyes „Társadalmi problémák az államregényekben“ czimen a Budapesti Szemle 1886. év folyam.) A socialismus terjesztői, megalapítói nagy részben, mint Saint Simon vagy vagonukat vesztett vagy társadalmi állásuktól megfosztott egyének voltak, innen magyarázható ki elégedetlenségük a mai világrénddel.

De nem célunk a socialismus történelmével foglalkozni, hanem a socialismussal szemben a Jézus vallása magasztos és fölemelő társadalmi elméletét fejtegetni.

A socialismus célja az egyéni jóllét. Ez a nézet egészen ellentétes álláspontra helyezkedik a keresztény felfogással, a mely az emberi élet célját a szív, a lélek nemességében s az ezzel egybehangzó erkölcsös és példás életben keresi. Az egoismust tekinti célának, a vastag önzést, a magának valóságot, a melylyel szemben a kereszténység küzd az ő nemes fegyvereivel. A socialisták a meglevő társadalmi rend felforgatására törekeshnek. Az egyéni önzés elé bizonyos korlátokat állítanak ugyan, de csak azért, hogy a jóllétet, mint végezt minden egyes annál inkább elérje. Társaságba kell állani az egyszemeknek, hogy céljukat annál inkább elérjék.

Elég vakmerők a sociáldemokraták azt hangoztatni, hogy az ő felfogásuk a kereszténység eredeti törekvéseivel egybenhangzó. Erre idézik a Cselekedetek könyve 2r. 44—45. versét, mely szerint az apostolok is oly társaságot alakítottak, hol mindenök közös vala, és Csel 4r. 32—34. versét. A Jézus vallása eszméje az emberszeretet és a könyörület. Az első keresztényeknél a vagyon közössége is a szeretet és a könyörület kifolyása volt. Jól mondja Paul Janet¹: „A józan észszel ellenkezik Jézus Krisztusban philanthropicus vagy socialista reformatort látni. Jézus csupán egy reformot akart: a lelkek javítását; az egyetlen társadalom, melyet szem előtt tartott, az égi társadalom (Isten országa), melyet a földi társadalom ellentétének tekintett. A gazdaság és hatalom, mely a földön biztosítja a fölényt, az ég szempontjából csak teher és akadály. Ezért kiáltott föl: „Jaj nektek gazdagok, mert elveszitek a földön vigasztalásokat! . . . Jaj nektek, kik megteltetek, mert éhezni fogtok. (Luk. 6r. 24—25v.) Ezért mondja tovább: „Mely nehezen mennek be az Istennek országába, kiknek

¹ Paul Janet: „A politikai tudomány története“ stb. ford. Lőrincz Béla Budapest, 1891. I. köt. 372. l.

gazdagságuk vagyon, (Márk. 10r. 23--25v.) mert a mennyország a lelki szegényeké vagyis azoké, kik a szegénységet vallási türelemmel hordozzák. A hatalomról ugyanaz áll, mi a gazdagságról: A fejedelmek uralkodnak a nemzetek fölött; nem lesz ez így köztetek“. „Az ígélet városában az elsők lesznek utolsókká és az utolsók elsőkké“. (Mát. 20. 25—27, Luk. 22r. 25—27.) Csakhogy ez a változás a mennyországban fog bekövetkezni; ide lenn csak oly föltétel alatt valósulhat, ha a nagyok önként kicsinyekké válnak, nem pedig az által, hogy a kicsinyek törekednek a nagyok helyére. A keresztyén egyenlőség: erkölcsi, vallásos, önkéntes egyenlőség, nem pedig társadalmi és politikai“.

A sociáldemokraták elve egészen más, mint, a keresztyénységé. A keresztyéniséggel szemben ellenségeskedést tanusítanak. „A sociáldemokraták a keresztyén predicatiót a kötelességről, a türelemről, az engesztelhetőségről és a békés engedelmességről nem hallgatják“.¹ S az által, hogy a földi nyomort, a szegénységet a vagyontalanságból származtatják, egészen ellenséges álláspontot foglalnak el a keresztyéniséggel s éppen ennek igazságai megsemmisítésére törekeshetnek. Vajjon a külső körülményektől függ-e, hogy valaki jó vagy rossz legyen? Akkor az ember egészen a pillanat képmása. A szentírásban az egyes embernek csupán az ő munkája után való becsléséről, a birtokarányról nincsen szó. A hegyi beszéd magasztos tanítása szerént a valódi boldogság a szív tisztaságában, a lelkiismeret békéjében, a türelemben, a tökéletesség utáni törekvésben van. Aztán Jézustól mi sem volt távolabb, mint az, hogy a nyomort, a szegénységet a külső körülményekből magyarázza ki. Neki egész törekvése az volt, hogy az embereket arra oktassa, hogyha belül tiszta lesz a szív, az egész élet tiszta és hasznos lesz. Ha annyi hitetek volna, mint a mustármag, hegyeket mozdíthatnátok ki helyekből. Így szól a Jézus. Erről szól a kovászról, mustármagról szóló gyönyörű példázataiban is. S ezt a hitet, a szív, a lélek tisztaságát olyannak tartja, mint a drágakövet, melyet, a ki megtalált, mindenét eladja, hogy azt megszerezhesse. Sehol és soha egy szót sem szóloit arról, hogy a külső vagyonban áll a valódi boldogság. Sőt ellenkezőleg int: „Ne gyűjtsetek kincset e földön, hol a rozsdá és a moly megemészti és a hol a lopók kiássák és ellopják azt. Hanem gyűjtsetek magatoknak kincset mennyországban, hol sem a rozsdá, sem a moly meg

¹ „Jézus Christus und das Gemeinschaftsleben der Menschen“ von Lic. theol. Oskar Holtzmann. Freiburg und Leipzig 1893. p. 10.

nem emészti és a hol a lopók ki nem ássák, sem el nem lopják. Mert a hol vagyon a ti kincsetek, ott léssen a ti szivetek is. (Máté 6r. 19—21. vers.)

A Jézus ezen szavaiból s számtalan más helyről kitűnik, hogy ő a legnagyobb boldogságot nem a külső, testi javukba helyezte. Ha a socialisták nézete volna a helyes, akkor sok dolgot nem lehetne megérteni. A Jézus felfogása magasztos és szép, a miből a világi gazdaság gyűlöletét oktalanság volna kimagyarázni. Jézus sem akarta ezt, hanem a vagyonnak azt az igen nagy becsét, a lelkiek fölé való helyzetetését kárhóztatta, tehát éppen a socialdemokraták eszméjét is. E helyen nem tartom czélszerűtlennek egyik nagy magyar költő felfogását idézni, a melyben a józan magyar ember gondolkozásmódját látom megtestesülve.

„S nem a világi jókat megtagadni,
De józan észszel velek élni tudni
A bölcseségnek titka és jele“.

(Berzsenyi D.: „Vitkovics Mihályhoz“ című versében.)

Az apostolok és egyházi atyák szintén ebben a szellemben értelmelték a Krisztus tanításait. Az egyházi atyák tanításaiból világos, hogy a gazdaság és a szegénység azért vannak rendelve, hogy a gazdagok adakozók, a szegények pedig türelmesek legyenek. Érdekes az egyik egyházi atyának, Lactantiusnak a nyilatkozata: „Isten előtt nincs más szegény, mint az, kiből nincsen igazság s nincs más gazdag, mint az erényekben bővelkedő. Hát köztetek mondaná valaki nincsenek-e gazdagok s szegények, urak és rabszolgák? Nincs-e valami, a mi őket egymástól megkülönbözteti? Nincs semmi s azért mondjuk testvérnek egymást, mert egyenlőknek hisszük magunkat. Mert mi az emberi javakat nem a test szerint mérjük; s bármilyenek is a testi különbségek köztünk, nincsenek rabszolgák, csak testvérek a lélekben: társak a vallás szolgálatában“.¹

A socialisták pedig ebben a szép felfogásban nem találnak üd-
vőt és boldogságot. A mint Mably kifejjezi, nem ezek a lelki javak a fők és a valódiak, hanem: „A gazdaság, a bőség, a művészet és az ipar valódi javak az ember részére“.² „Az embernek ember által kizsákmányoltatását meg kell szüntetni a tulajdon igazságosabb ki-
egyenlítésével“, így szól Bazard. A családi vagyon öröklését meg kell szüntetni, mert csak az önszerzett vagyon az igazi tulajdon, a munka-
képesség jog az új birtokra, a miért is csak az államhatalom az

¹ Lactantius „Institutione Divinae“ lib. V. cap. XIV. XV.

² Idézve Paul Janet „Politika és morál“ III. kötet 429. lapjairól.

általános örökös, a kinek az a hivatása, hogy a hagyatékot tagjai között ossza fel „mindenkinek tehetsége szerint és minden tehetségnek munkája szerint úgy, hogy mindenkinek világi állása ne a születési vak véletlentől, hanem az ő érdemétől tétessék függővé“.

Fourier Károly, (1772–1837.) szerint ismernünk kell kinek-kinek mire van hajlandósága s a lelki tehetségek szerint kell a munkát felosztani. Az emberi jóllét szerinte is a földi törekvés végcélja. Ugy kell a munkát felosztani, hogy mindenki dolgozzék is, élvezzen is hajlandósága szerint. A hajlandóság kielégítése szerinte közös-háztartás által érhető el. Egy háztartáshoz 400 család 1800 taggal sorozandó egységyszögmérföldnyi fekvő birtokkal. Lakásuk egy közös épületben lenne. A költséget részvények által fedeznék. A munkát különböző sorozatba osztanák s a fogyasztásban az egyéni hajlandóságra figyelemmel kell lenni s a közös vagyomból annyit kell kinek-kinek juttatni, a mennyi őt munkája, talentuma tőkéje után megilleti. Azt hiszi, hogy ilyen rendszer mellett minden rossz indulat és gonoszság száműzve lesz az emberiségből, az emberszeretet lesz a cselekedetek rugója, nem az önzés és az önfentartás. Az egész társulat élén a részekből választott tanács áll.

Van olyan szocialista, ki a földművelési munkában mindenkivel részt vetetne. Legtöbb szocialista író szerint a munkaképesek a betegek-ről, a szerencsétlenek-ről gondoskodnának.

A tulajdont, mint a munka jutalmát: úgy nézik a szocialisták. Holott a szentírásban egy szó sincs erről. Jézus ugyan megmondotta, hogy méltó a munkás az ő jutalmára, de arról nincs szó, hogy a munkát csak is vagyonnal lehet jutalmazni. Az ember nem azért él, a mit lát. Sőt inkább az emberiség előtt valami magasabb cél lebeg. Az ember legnagyobb örömét ma is nem a vagyonban, hanem másokban találja fel. A vagyon nem végcél, csak eszköz. Kinek vagyona van, annak abban telik öröme — kivéve a fősvényt — ha vagyonából gyermekeiért, egyházáért, valamely szent ügyért áldozatot hozhat.

Vannak munkák, melyeket vagyonnal nem lehet megfizetni s éppen látjuk, hogy az önzetlen, lelkes munkákat e világ szűk markulag szokta pénzzel megfizetni. Akkor hová lesz a lelkiismeret békéje, az önérzet nyugalma? a mi a legnagyobb jutalma a lelkiismeretes munkának. Vajjon földi vagyonnal meg lehet-e ezt váltani, fizetni?

Aztán Jézus a meglévő társadalmi rendet nem akarta felforgatni. Ha a tulajdon az állam kezébe menne, vajjon ki állana jót arról, hogy az igazságosan osztaná ki kinek kinek talentuma és munkája szerint! Ki becsülné meg a munkát és minő mérték szerint?

S ki tudná azt meghatározni, hogy kinek milyen a talentuma? Bizony ilt nagy nehézségekkel, lehetetlenségekkel állunk szemben, a mi a helytelen felfogás eredménye.

Aztán azt a tulajdont nem a chinai közmondás értelmében tekintjük, mely szerint a tulajdon lopás, hanem úgy nézzük, mint Isten adományát, hogy a gazdagok az Isten jóságából annak időszereinti birtokosai s a feleslegből jótékony célra, a szegényeknek alamsznát adni tartoznak szeretetből és könyörületből.

A szociálisták azzal érvelnek, hogy a vagyon a munkának legyen a jutalma.

Vajjon a kereszténység nem akarja-e, hogy a munkás megkapja jutalmát? Hisz Jézus mondotta méltó a munkás az ő jutalmára, Pál apostol szerint, a ki nem dolgozik, az ne is egyék. A szociálisták elakarják enyésztetni azt a viszonyt, a mi a tőkepénzes és a munkás között van, hogy ne éljen amaz munka nélkül a tőkéjéből, míg emezt lealacsonyítja géppé. Angolországban törvény szabályozza nagyon helyesen a tőkepénzesek (gyárosok) és a munkások közötti viszonyt. Állami felügyelők ügyelnek fel a törvény rendeleteinek megtartására. Valóban a tőke és a munkások közötti viszony minden országban humánus törvények által rendezendő, mert legtöbbször ott nő az elégedetlenség a munkások között, a hol igazságtalanul bánnak el velük. Ha van a tőke és a munka között különbség, visszaélés, azt lehet orvosolni és kell is, de nem következik, hogy ezeknek kívánata az amazok megfosztassanak jogos tulajdonaiktól. Ez éppen olyan igazságtalan, mint a tőkepénzesek részéről a munkások munkaerejének kizsarolása és a velük való keresztényietlen eljárás.

Sok szociálista a vagyont közössé szeretné tenni, mint van ez az oroszoknál és a svájci őskantonokban. „Az oroszoknál a föld a falu közös tulajdona, csak a ruha és a fegyverzet nem. Az egyeseké csak az ideiglenes haszonélvezet. A község ügyeit maga intézi, az állam nem avatkozik a közigazgatási dolgaiba. A község kezeskedik az adó lefizetéséről“.¹ „Itt is léteznek egyenlőtlenségek. Akadnak rest és gyöngye egyének, kik pálinkáért vagy más pillanatnyi előnyért eladják osztályrészüket“.

„A rendszer ellen felhozzák, hogy az megakadályozza az intenzív földművelést; a minden családnak jutó földrésznek fekvése maga után vonja a hanyagabb munkálkodást; a község solidaris kezeskedése

¹ Gyulai P., „Budapesti Szemle“ 1882. 63. sz. 404. lapon. („Medveczky F. Adalékok a tulajdon történetéhez“) — című cikkében.

következtében a szorgalmasok viselik az egész terhet; a paraszt úgy szólván a község jobbágya“. (B. Sz. 405 l.) „Pártolói felhozzák, hogy proletárok nem veszélyeztetik a rendet, mert minden munkás igényt tart a községi föld egy részére. A gyermekek nem lakolnak szülőik pazarlásáért. A családok elegendő vagyona és szilárd szervezete megóvja a társadalmat a forradalmi mozgalmaktól. Miután a föld az összes lakosság eladhatatlan birtoka nem lehet küzdelem tőke és munka között“.

A collectiv tulajdon czáfolatára idézem két magyar író érvelését. — Deák Ferencz, így nyilatkozik a hitbizományok eltörléséről 1834. július 14-én mondott beszédében.¹ „A közös administratio hasznos voltát (t. i. a birtok közös kezelését) az embereknek csak két osztálya védelmezheti; az egyik, a mely a közösből más kárával igazságtalan hasznot hoz, a másik, kinek személyes iparkodása kisebb, mint a közös administratioé. De más kárával boldogulni nem akaró s az igazság mezején önerejével előrehaladni szerető emberek a közös administratiót nem védelmezhetik“. Ebben azt mondta ki, hogy sokkal jobb az egyes tulajdonosok által különvitt kezelése a birtoknak, mint a közös kezelés.

Dr. Lánczy Gyula² elismeri az orosz rendszer általános elterjedését és nagy korát, de egyszersmind arra is utal, hogy ez egészen primitív intézmény a cultura igen alacsony fokának felel meg, hogy csak barbár és kevésbé művelt népeknél található, nem pedig a civilizatio legfelső fokát elért népeknél. Hiteles tényeket hoz föl ellenök. Utal arra, hogy e rendszerben boldogság, gazdaság, magasabb egyéni erény, igazi egyéni szabadság nem létezik, hogy az megakadályozza az egyén fejlődését, a civilizatio haladását, a társadalmi színvonal emelkedését, az anyagi és szellemi cultura felső fokainak elérését. Szerinte a tökéletes egyéniség az eszmény, a mire törekedni kell. A socialitas elve hátráltatja az egyén tökéletesedését. Szerinte nem a társadalomról kell gondoskodni, hanem az egyénről, szabadságáról, jóllétéről, haladásáról, nem társadalmi szervezetről, hanem az egyén fejlődéséről a társadalomban.

Hogy aztán a tömeg milyen és mekkora nevelésben részesüljön arról nem szól észrevételében. —

Tény az, hogy a vagyonközösséget ennek közös kezelését a socialista írókkal szemben a legtöbb író elítéli és helyteleníti az említett okokból.

¹ Budapesti Szemle 1882. évf. 70. sz. 3. lap.

² Budapesti Szemle 1882. évf. 63. sz. 415—416. l.

Az sem igazságos, hogy az állam legyen a vagyon örököse. Az állami mindenhatóság jóra nem vezethet és ezt józan észszel helyeselni nem lehet. Minél több hatalmat adnak a kormányok kezébe, annál több lesz a visszaélés, ha nem valódi humánus férfiak állanak a kormány élén. Eltekintve attól, hogy az egyéni szabadság, az igyekezet csirájában lenne elfojtva, a mi a keresztény felfogás mellett annyi szép tettnek volt a szülőanyja,

A socialismus nemcsak egyéni szabadságától fosztaná meg az embert, hanem a személyi függetlenségtől is. Ha pedig az egyéni kereset jogától meg lesz fosztva az ember, minden kedve elmegy a munkától s mivel az egyénnek sem jutalmat, sem érdemet nem számít be, nem nyújt módot arra, hogy kiki kötelessége pontos teljesítésével fejtsse ki emberi méltóságát s szerezzon magának érdemet. Az embert géppé aljasítaná e rendszer, a fennálló társadalmi, állami, egyházi rendet teljesen felforgatná s még is egészen ellenkezője éretnek el annak, a mit a socialismus céljának vall, az egyéni jólétnek, bekövetkeznék az elszegényedés, a miveletlenség, az anarchia.

Van a socialismusban is elismerésre méltó, hogy a betegek, nyomorultak sorsáról az egészségesek gondoskodnának, meg az, hogy foglalkozik amaz eszmével, hogy az emberek millioinak nyomorán miként segítsen.

De ez eszmék a kereszténységből vannak véve.

A Jézus így szólott: „A ki köztetek akar nagy lenni, a ti szolgátok legyen. És a ki akar ti közületek első lenni, legyen mindennek szolgája. Mert az ember fia is nem jött, hogy neki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgálna és adná az ő lelkét váltságának árul sokakért. (Márk. 10r. 43—45.) Apostola, Pál meg azt mondja: És mindenestől megmutattam néktek, hogy szükség volna ilyen módon munkálódván az erőtlenekekről gondot viselni és megemlékezni az úr Jézus beszédéről, hogy tudniillik ő mondotta: Jobb adni másnak, hogy nem venni“. (Cselekedetek. 20r. 35v.) Szépen mondja Holtzman¹ „A synoptikus evangéliumokból világos a Jézus történeti képe. Itt az egészen az a gondolat vonul át, hogy senki sem a magányban és a másoktól való különélésben, hanem mindenki a másokért való élésben találja életének becsét“. Jézusnak legfőbb parancsa is az volt, hogy másokat szeressünk. A tékozló fiu, az elveszett juhról szóló példázatokban azt mutatja meg, hogy milyen nagy az öröm a bűnösök megtérésén.

¹ i. m. 17. lapján.

„Sokkal szebb — mondja Holtzman, ha a jók — ha az emberek közt jókról szabad beszélni — a rosszak megmentésén, mintha ezek megbüntetésén fáradoznak“.¹

Tehát a mi a socialismusban szép, a másokról való gondoskodás a kereszténységből van véve, nem új, ami pedig új és az ő eszméjük, az téves és helytelen felfogás eredménye.

Sokat hangoztatták egy időben, hogy hazánkat a socialismustól nem kell félni. Miután az Alföldön már fellépett, gyökeres orvosszereket ajánlanak annak kiirtására. Szerintünk sem erőszakkal sem a törvényhozás útján nem sikerül ezt a bajt orvosolni, hanem társadalmilag és egyházilag.

A kereszténység éltető szelleme az, a mely ezt a bajt elhárítani alkalmas. Ha a szivekbe és a lelkekbe az a tiszta és nemes felfogás befészkei magát, a mely a Jézus tanításain az evangéliumokban előmlik, csak is ez a mi kiürthatja szerintünk e veszedelmes felfogást.²

DÉZSI MIHÁLY.

¹ i. m. 32. lapján.

² Ettől a szellemtől vezéreltetve az állam nemcsak részt vehet, hanem hivatva van a részvételre a kérdés megoldásában. Az állam eszközei ugyan külsők. De ezeken is meg lehet a kereszténység elveit mutatni, és így elősegíteni azt, hogy az egyénekből ama nemes, tiszta felfogás legyen uralkodó. Szerk.

„Istenről való szent elmélkedések“ a XVII-ik százban.

(Első közlemény.)

Nem kis önérzettel tekinthetnek vissza az unitáriusok egyházuk háromszáz éves dicső multjára, a háromszáz éves hitharczra, melyet vívtak az apostoli kereszténységet pogányszerű elemekkel elborító szentháromság dogmája ellen. Mily fegyverekkel vívták meg elődeink a hitbuzgóság ez elszánt harcát, ma már alig-alig ösmeret s. Mily sokáig tartó hősies küzdelmet állottak ki, arról is csak egy letűnt kor irodalmi emlékei beszélnek. Nem akadt még történetírója e tiz emberöltőn át tartó szakadatlan ostromnak; szükséges tehát, hogy a szemünkbe akadt jellemzőbb vonásokat följegyezzük az emlékezet számára, hogy egy elfogulatlan utókor hálás kegyelete dicső epizódjait alkossa meg majdan belőlük a vallástörténelem egyik legérdekesebb eposzának.

1532-ben kezdte meg az „Antikrisztus“ elleni nagy harcot a nagyhirű Servet Mihály „De Trinitatis Erroribus“ czimű sokat üldözött munkájával. Őt követték Blandrata, Palaeologus Jakab, Sommer János és Socini Fausto, Dávid Ferencz, Basilius István, Válaszúti és Enyedi György, kik mindannyian bocsátottak ki polemikus műveket a szentháromság ellen s a tudomány és *sana ratio* érveivel czáfolgatták az emberi értelemhez nem férő képtelen tan támogatására feltalált erősségeket. Genfben, Wittenbergben, sőt a tengeren túl Angliában is jelentek meg támadó iratok műveikre s annyira hatottak tudományuk súlyával kortársaikra, hogy egy tudós würtembergi professzor, Martini Jakab, nem késik játéknak minősíteni az ősz orthodox katholikus egyház küzdelmeit az arianusok- és photinianusokkal szemben, összehasonlítva azokat e teljes theologiai készültséggel föllépő újabb eretnekekkel. (Lásd *Ker. Magvető*. XXV. 227.)

Socini, Enyedi és Goslaw műveiről szól a tudós Martini ily önkénytelenül is kitüntető elismeréssel. Számos kitűnő polemikus munkát irtak azóta is mind magyar s mind lengyel részről a szentháromság dogmája ellen; úgyhogy senki sem fog ma csodálkozni az ellenfél azon újabb ítéletén, mely 1872. decz. 15-kén a debreczeni

nagy templomban hangzott az orthodoxia utolsó nagy hitbajnokának, Révész Imrének ajkairól:

„Nincs benne mód és nincs is reá szükség, hogy e harcokat itt részletesen elősoroljam. Azt azonban mégis meg kell jegyeznem, hogy *aligha van országa Európának, sőt a világnak, a melyben a Krisztus istensége feletti harcz oly erős lett volna, mint Magyarországbán.* Itt e mi szegény hazánkban tölt az bé, a mit a sajnálatos szomorú végsorsot ért Szervét, a szentháromság egy Istennek egyik első és főfő ellensége, hirhedt művének czime végére a Jelenések könyvéből mintegy harci jelszóul irt: *„És lön az égben nagy viaskodás; Mihály¹ és az ő angyalai viaskodnak vala a sárkánnyal és a sárkány is tusakodik vala és az ő angyalai“.* Igenis lön a magyar hazában az égi, a mennyei, de a földre is egyiránt ható fönséges dolgok felett nagy viaskodás“. (*Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező.* 1873. 18. l.)

E nagy harcoknak sok időtől fogva néma tanújára akadtam a székelykeresztúri könyvtár egyik nagybecsű kódexében, mely Árkosi Benedek nevét viseli homlokán. E kódexben az unitáriusok régi latin és magyar konfesszóján s két Szentábrahám-könyörgésen kívül Árkosi Benedek *„Imádságos Könyve“* van, „mellyben az imádságoknak előtte vadnak a Szent Írás szerint való régi és igaz Vallásról, a Kereszténi Hütről és annak Czikkeleiről való Üdvességes Elmélkedések“. Ehhez hasonlít némileg az alább bemutatott munka czime is, mely ugyanazon kódex utolsó harmadát foglalja el: *„Istenről Való Szent Elmélkedések“.* Hogy mily becsben tartották hitelődeink e „szent elmélkedéseket,“ élénken bizonyítja az, hogy Árko i Benedek imádságos könyvével együtt eleitől végig szép garmond s helyenként cursiv nyomtatott betűk utánzásával van a leggondosabban kézzel leírva.

Ki volt e mű másolója, nem találunk arról semmi följegyzést; csak annyit láthatunk reszketeg öreges vonásokkal, hogy Tarcsafalvi Pálffy Zsigmond volt valamikor e könyv birtokosa.

Tehát valamelyik udvarhelyszéki parokhián kereshetnök e szép kódex előállítóját. Vajjon ki lehetett az „Istenről való szent elmélkedések“ szerzője, arra nézve sem találtunk útbaigazító felvilágosítást. Csak e pár sor utal a mű keletkezésére a III-ik rész elején: „Ha valaki így szóllana: *Nobis unus est Rex Leopoldus Ignatius,* nem annyit teszen-é, mintha azt mondaná: Minékünk nincsen több Királyunk,

¹ Némi vonatkozással a szerző, Servet Mihály nevére.

hanem csak *Leopoldus Ignatius*“. (36. l.) Az idézett helyből bizonyosnak látszik, hogy e névtelen művet I. Leopold korában szerezték.

I. Leopold a XVII sz. második felében uralkodott Magyarországon s Erdély ügyeire 1657-ben, II. Rákóczy György bukásával kezdett befolyást gyakorolni. Tehát nem lehetetlen, sőt a stilst tekintve némi valószínűséggel is bir az a föltevés, hogy a névtelen szerző nem más, mint maga Árkosi Benedek, ki több évi külföldi tanulás után Paduából hazaérkezvén, „nagy tudományáért csudának tartatott“ s 1661-ben halt el, mint a kolozsvári unit. főiskola nagy-hírű professzora. (*Székelly Sándor*. Unit. vallás tört. 157)

A névtelen mű belbecséről s hogy vajjon elég méltó az Árkosi nevére, ítéljen maga a figyelmes olvasó: az érdekesb részleteket elég bőven kijegyeztem a végre, hogy e műről bárki is önálló vélekedést formálhasson. Az egészen végig vonuló felvilágosult, szabad szellem és bátor, őszinte hang méltánylására nézve jó lesz megjegyeznünk, hogy e mű jóval a dézsi complanatio után kelt, tehát fejével játszott a szerző, midőn az Isten egységét és a Krisztus ember voltát oly nyílt őszinteséggel vitatja. E körülménynek tulajdonítható a szerző névtelensége is s ennek tulajdonítható az is, hogy talán csak az előttünk fekvő egyetlen példányban maradt fenn korunkra. Kénosi Tösér s Uzoni Fosztó nem ismerik és sem Árkosinál, sem a XVI—XVII. sz. jelentősb polemikusainál nem emlékeznek meg róla; sőt mi több: a névtelen művek jegyzékében sem találhattuk föl nálók. Nagy ideje tehát, hogy szélesebb körben ismertté tegyük; sőt ma is megérdemelné az egész terjedelmében való kinyomtatást. Bátran elmondhatjuk, hogy Petritjevith Horváth Ferenc „Apológiáján“ kívül alig találunk irodalmunk ez elnyomott korszakában oly polemikus munkát, melyben a józan dialektika és a tiszta rationalismus érvei oly nagy erővel nyilatkoznának, mint az itt alább ismertetett „szent elmélkedésekben“.

Az „*Istenről Való Szent Elmélkedéseket*“ írója öt részre osztja, mely részek így következnek:

„Első rész: *Hogy az Isten csak egy légyen*“.

„Második rész: *Hogy az Istennék csak egy személlye légyen*“.

„Harmadik rész: *Hogy az az egy Isteni személy, a kinél több mindenk felett való Isten nincsen, nem egyéb, hanem csak egyedül az Úr Jesus Christus Szent Attya légyen*“.

„Negyedik és Ötödik rész: *Hogy az Háromságosok az ő Sz. Háromság feől való tudományokat sem az igaz Ratioból, sem pedig a Szent Írásból meg nem bizonyíthatják*“.

A címlevél hátlapján az Isten egységét bizonyító szentírásbeli helyek vannak csoportosan följegyezve. Intés vagy előbeszéd hiányzik; az író egyenesen tárgyára tér. Az első rész az 1—9., a második a 10—15., a harmadik a 16—88., a negyedik a 89—110, s az utolsó rész a 110—140. lapokat tölti be. Összesen tehát az egész mű, a címlevelen kívül, 140 sűrűn írott negyedretű lapra terjed.

A felmutatott beosztásból azonnal kitűnik, hogy szerző a harmadik legterjedelmesb fejezetre fektette a fősúlyt. Itt 72 lapon keresztül hathatósan cáfolja a háromságosok érveit s gyakorlott dialektikával vitatkozik saját hitének igazai mellett. Mivel az első és második, csekély fontosságú, inkább csak bevezetésül szolgáló értekezésben nem sok eredeti nézetet találtunk; ¹ csak a három utolsó részt ismertetjük tüzetesen. S ismertetjük annál inkább, mert az itt alább bemutatott részletek fényes tanúbizonyságot tesznek a névtelen író kiváló talentuma felől.

Mutatóul az észjárás és a stílus feltűntetésére álljon itt mindjárt legelől a harmadik részből a következő élenken okoskodó hely:

„Miért toldod oda ahoz az egy Atya Istenhez a Fiut, a Szent Lelket és a Szent Háromságot, holott az Apostol ezeket elhagyván, csak amaz egy Atyát mondja egy istennek lenni. *Minékünk egy Istenünk vagyon, amaz Atya*“ (1. Kor. VIII. 6.)

„De hogy valaha magokat eszékbe vehessék, én immár csak azt kérdem ő tőlök: Ti néktek hány Istentek vagyon? Ha kereszténeknek tartják magokat, erre azt kell Sz. Pállal felelniek: „*Minékünk egy Istenünk vagyon*“.

¹ Az első részben az látszik előttünk legfigyelemreméltóbbnak, mely szentírásbeli helyekkel bizonyították a XVII. sz.-ban az unitáriusok az isten egységét. E szentírásbeli helyek:

Deut. VI. 4. Márk XII. 29. Róm. III. 30. 1 Kor. VIII. 4. Gal. III. 20 Eph. IV. 6. 1 Tim. 2. 5.—5 Mos. IV. 35. és XXXII. 39. 1 Sam. II. 2. 2 Sam. XXII. 32. 2 Sam. VII. 22. 1 Kir. VIII. 23. 60. 2 Kron. VI. 14. Psal. XVIII. 32. és LXXXVII. 10. Esa. XXXVII. 16. és XLIII. 10. 11. és XLIV. 6. és LXV. 5. 6. 21. 22. és LXVI. 9. Os. XIII. 4. Ján. XVII. 3. 1 Kor. XII. 6. etc. „Ezeket a locusokat ha felkeresed, hogy az Isten csak egy légyen, világosan megtanulhatod“ (7. lap.)

A második részben ez a talpra csett érvelés tűnt leginkább szemünkbe:

„A felett, mi dolog az, hogy hallván az Izraeliták, hogy az ő Urok Istenek egy, a miképpen állatjában, azonképpen személyében is az Istent csak egynek tartották és tisztelték mind eddig az ideig; sőt még ma is az Istent egy személyben tisztelik: miért hogy az Isten őket olyan nagy tévelygésben hagyta és azért a dologért soha meg nem feddette és dorgálta? miért hogy mikor magát csak egynek mondotta lenni, hogy a szegény Izrael népe a rút tévelygésben ne maradna, mondom, miért hogy egyszersmind háromnak is nem mondotta magát lenni; avagy miért nem magyarázta meg, hogy természetiben egy, személyében három“ (11—12. lap.)

„Ím már azért másodszer azt kérdem mégis ő tőllek: Kicsoda az az egy Isten, a kit tū egynek tartotok? Erre egyebet nem felelhetnek, ha az Apostol tudományát akarják felelni, hanem a mit az Apostol felel: *Amaz Atya, a kitől mindenek vannak és mi is ő benne*; azaz: egy mindenek felett való Isten nem egyéb, hanem amaz Atya, a kitől mindenek vadnak. Ugyanis bizonyára nem ez-é a mi vallásunk, kiért minket az ellenkező felek olyan igen kárhoytatnak? Nemde nem azt valljuk-é mi, a mit az Apostol mond, hogy: *Mi nekünk egy Istenünk vagon és a t.*“

„Ha az egész darék Sz. Írásnak hisz, bizony ennek az mi tudományunknak hinned kell, mert ez merő azon szent írás; valamint mi hiszünk az egy Isten felől, ime az Apostol szintén úgy tanit minket, hogy hidgyük“.

„Látod azért, hogy a mi tudományunk azon szókkal a Szent Írásban megtaláltatik; a ti tudománytok pedig hol találtatik meg? Eleitől fogva végig mind olvasd el a Szent Írást, sohult is azt fel nem találod, hogy minékünk egy Istenünk légyen az Atya, Fiú, Szent Lélek tellyes Szent Háromság egy bizony örök Isten“.

„Hogy az egy Isten természetben egy, személyében pedig három légyen, ki vetemedhetnék oly nagy vakmerő bátorságra, a ki ezt a Szent Írásból meg akarná mutatni? holott eunyi üdőtől fogva mind kérjük ökö, hogy megmutassák; de még eddég nem született közüllök az az ember, a ki ezt mi nekünk megmutatta volna. Mi pedig, ha ök mi töllünk azt kívánják, hogy megmutassuk a mi vallásunkat az egy Isten felől, mingyárást azon szókkal a Szent Írásból megmutathatjuk“ . . .

„Ez a mi tudományunk és vallásunk, a melyet világosan azon igékkel leirt a Szent Pál Apostol minékünk. Ha Istennek (Istennel?) tartó lelked vagon, miért hogy mégis kárhoytatsz bennünket? Ezért kell-é elkárhoyznunk minnyájon, hogy minékünk egy Istenünk vagon? Kicsoda? *Amaz Atya, a kitől mindenek vannak, és egy Urunk.* (Tudnillik olyan Urunk, a kit az Isten mindeneken Úrrá és Christussá tött.) *Csel. II. 35.* Kicsoda? *A Jésus Christus, ki által mindenek*“.

„Elkárhoyzunk-é tehát az Apostollal? Ez-é az az utálatos eretnek, ség, a melyért a gonosz világ gyűlölségében vagon? Ha ez eretnek-ség, tehát inkább akarok én az Apostollal edgyütt eretnek lenni, hogy sem mint tüveletek keresztyéni nével dicsekedni“.

„Kérlek az Istenért valaha immár nyissátok fel szemeiteket és ennek a világos locusnak az ő világánál lássátok megtapasztalhatóképpen az igazságot“.

„Mert ha ez nem elég világos dolog a Szent Írásban annak megmutatására, hogy az az egy mindenek felett való Isten nem egyéb, hanem az Atya: tehát soha bátor (bár) semmi világos dolgot ott ne keress. Ha ez nem igaz, tehát soha semmi igazság a Szent Írásban nincsen. Ha valami kicsiny szikrája az igazságnak szeretetinek szivedben volna, nemde nem vehetnéd-é könnyen eszedben, mely nagy tévelygésben vagy? Inkáb akarsz-é e világgal tévelygésben maradni, hogysem mint ezt a szent írás szerént való edgyügyű apostoli tudománt megvallani? Ma azért, ha az Apostolnak az egy Isten felől való tanu-

bizonyosságát hallood és olvasod, ne keményíts' meg a te szivedet, hanem adj dücsösséget az Istennek és a te előbbi rút tévelygésedből búcsút vévén, ne szégyeljed az Apostollal megvallani, hogy te néked is egy Istened vagyon és egy Urad, a Jesus Christus. Ezzel elégedjél meg; ne félj bár, hogy elkárhozol, ha egyebet nem akarsz hinni és vallani, hanem csak azt, a mi a Szent Írásban vagyon. A mi az Szent Írás kívül van, nem elégséges, nem is szükséges az üdvösségre; sőt gyakorta kárhozatos". (32—34. l.)

Ezután azoknak a bibliai locusoknak tárgyalására tér, melyek az egy istenről tanítanak. Hivatkozik a zsidók hitére is, a kik a háromságról semmit sem tudnak, holott a Názárethbéli Jézus szerzőnk szerint nem egyéb istennek tiszteletire tanított, hanem annak a tiszteletire, a kit a zsidók akkor a Krisztus idejében is, most is igaz istennek tartanak.

„Ugyanis bizonyára a Sidók a Szent Háromság Istent soha ő Isteneknek nem mondták; hanem az ő atyjoktól vött példa szerint csak az Úr Jesus Christusnak Szent Atyját tartották s tartják ez mai napiglan is egy Istennek lenni, és ezzel az igaz isteni tisztelettel ugyan dicsekednek a keresztének ellen, mintha a kereszténi tudomány szerint nem azt az Atya Istent kellene egyedül egy igaz Istennek tartani“.

„Az egész ó testamentumban a Szent Háromság Istennek, hogy az egy Isten személyében három, állatjában pedig egy légyen, sohol semmi nyoma nincsen. Ez az oka immár, hogy ez az háromságosok tudománya igen nagy botránkozására vagyon a Sidóknak mind ez mai napiglan, a kik egyikért azért az Háromság Isten felől való tudományért gyűlölik a kereszténi tudománt“. (59—63. l.)

Még ennél is erősebben harczol írónk az apostoli hitvallásnak felhözásával a háromság ellen.

„Hogy-hogy lehet az, hogy ennek a Symbolumnak irói elhették volna azt a Jézus Christus és a Szent Lélek felől, a mellyről leginkább kellett volna emlékezni? . . . Hogy-hogy elhették volna azt el, a miről leginkább kellett volna vallást tennieik? Ha szükségesnek tartották, hogy az egységet a háromságban, a háromságot is az egységben tiszteljük, úgy hogy az Atyát Istennek, a Fiat Istennek, a Szent Lelket is Istennek, avagy három különböző isteni személyeket egyetlen egy Istennek valljuk; ha mondom ezeket az örök életre oly szükségességnek ítelték, melly nélkül senki keresztény nem lehet: miért hogy nem mérték, avagy nem akarták leirni olyan bátron, mint Athanasius az ő Symbolumában? Ha szükséges tudni az örök életre, miért hogy elhallgatták? Avagy azért annak a Symbolumnak vagy Apostoli Credónak authori a Jézus Christust és a Szent Lelket annak az egy menyekföldnek teremő Istenének hitték lenni, avagy nem hitték. Ha hitték; miért hogy ebben a közönséges vallásban meg nem vallották? Ha pedig nem hitték; nem szükséges, hogy mi is higgyük“. . . (64. 65. l.)

Éppen ily merész és biztos logikával jár el az apostoli krédóból

nyert következtetések levonásában is. A legegyszerűbb hangon kezdi, aztán fokozatosan emelkedik, mind világosabban fejezi ki gondolatát, míg nem végre meggyőződése a rendületlen hit fanatikus megbotránkozásában tör ki.

„A Jésus Christusnak nevezeti is nem engedi, hogy a Jésus Christus menynek-földnek teremtő egy Istenének mondattassék; mert a Jésusnak nevezeti nem egyebet, hanem embert jelent . . . kiért ember Jésus Christusnak is nevezetik. 1. *Tim. II. 5.*“

„A Christusnak nevezeti peniglen még annál inkább nem illik ahoz a mindenek felett való egy Istenhez; mert a Christus név görög ige, a mely annyit téssen, mint felkenettetett. Avagy azért az, a ki felkenettetik, lehet-é mindenek felett való egy Isten? Lehetetlen dolog az, hogy az az egy Isten valakitől felkenettessék és királylyá tétettessék!“

„Valamennyiszer azért Jésusnak, valamennyiszer Christusnak nevezzük, de mind annyiszor intettünk, hogy ő mindenek felett való Isten nem lehet“.

„De hogy mégis semmi kétség ne lehessen, hogy a Jesus Christusnak nevezetin az az egy Isten nem érttetetik; megtetszik a következő igékből, melyek imigyen következnek:“

*Ki fogantaték Szent Lélektől,
Születék szüz Máriától,
Szenvede Pontius Pilatus alatt.
Mégfeszítették, meghala, eltemetteté.
Leszálla Poklokra.
Harmad nap halottaiból feltámadá.
Méne Mennyékben,
Üte az Atya Istennek jobbára.*

„Vallyon' s ez a *descriptio* illik-é a mindenek felett való Istenhez? Ki volna olyan istentelen ember, a ki káromkodó szájjal ezeket merészelné mondani a mindenek felett való egy Isten felől: hogy Szent Lélektől fogantatott, Szüz Máriától született, Pontius Pilatus alatt szenvedett, megfeszítettett, megholt, eltemettett, pokokra leszállott, harmad nap halottaiból feltámadott és a t. Nyilván ha ki effelől, az mindenek felett való s önön magától való egy Isten felől így szöllana, megérdemlené az az ember, hogy káromlásáért érdeme szerint büntetnének meg“.

„Hogy-hogy lehet tehát az mi Urunk Jésus Christus mindenek felett való egy Isten, ha Szent Lélektől fogantatott, Szüz Máriától született, Pontius Pilátus alatt szenvedett é. a t“.

„Innen azért megtetszik, micsoda Christust hittének légyen az régi együgyü keresztyének, ez szerént a meghallott apostoli vallás szerént, és mi nekünk is Új Testamentumi hiveknek micsodás Christust kelljen hinnünk, esmérnünk és vallanunk. Bizony nem olyant, a ki örök üdőknek előtte az Istennek állatjából született; hanem olyant, a ki bizonyos üdőben Szent Lélektől fogantatott és Szüz Máriától született. Nem olyant, a ki soha senkitől semmit nem szenvedett, nem is szenvedhetett; hanem olyant, a ki Pontius Pilátus előtt szenvedett és

megfeszítettett, megholt, eltemtetett. Azért nyilván nem olyant, a ki örökké halhatatlan volt s meg nem halhatott; hanem az mint jelentém, olyant, a ki megholt, eltemtetett, a koporsóra leszállott, harmad nap halottaiból feltámadott, mennyékben ment, az Atya Istennek jobbjára ült, tisztességgel, dücsösséggel megkoronáztatott, élőknek és holtaknak Itélő Birájává tétetett⁴.

„Ez a Jésus Christus felől való együgyű, Szent Írás szerént való apostoli vallás és tudomány és azért immár a Szent Pál apostol is azt mondja 1. Kor. II. 2., hogy ő nem tud egyebet praedikállani a megfeszítettett Jésus Christusnál: *Nem végeztem volt magamban egyebet valamit tii köztetek tudni, hanem a Jesus Christust, azt pedig azt, a kit megfeszítetnek*“⁴. (66—68. l.)

„De az régi keresztyének is Christus Urunk születése után majd háromszáz esztendőök alatt közönséges értelemmel csak az Atyát egyedül tartották mindenek felett való Istennek lenni⁴. Ennek bebizonyítására felhossa írónk a régi egyházatyákat, köztük Hermást, a ki pástornak mondatik; római Kelement; Ignáczi antiochiai püspököt, ki Szent János tanítványa volt; Justinus martyrt, a ki Krisztus születése után 150 esztendővel élt; Athenagoras atheni philosophust; antiochiai Theophilust; Irenaeust; sőt magát a nagy Tertulliant is és a híresneves Origenest, a ki „Celsus ellen irt könyvében az Atyának egyedül tulajdonítja a mindenek felett való egy istenséget“⁴. (68—80. l.) A régi szent atyák nézeteinek ismertetése közben bőségesen sorolja fel a tárgyára tartozó nyilatkozatokat is s felsorolását e szavakkal végzi:

„Mindezekből azért megtudhatjuk nyilván és világosan, micsooda értelemben voltak a régi keresztyének és doktorok (tudósok) majd harmadfél száz esztendeig Christus Urunk születése után az egy Isten felől; tudnillik, hogy csak egyedül az Atyát tartották és vallották mindenek felett való örök Istennek lenni. A Fiat peniglen sem egyenlőnek, sem nem örökké valónak, hanem mind üdővel, mind méltósággal, mind hatalommal az Atyánál sokkal kissébbnek tartották. A mi pedig a Szent Lelket illeti senki a régiek közül nem merte Istennek mondani; sőt még a Nicaenum Conciliumbeli paterék sem mérészlették azt feltenni, hogy a Szent Lelket Istennek mondják“⁴.

„Az honnan világosan megtetszik, hogy ez az Háromság Isten felől és a Fiúnak az Atyával való egyenlősége felől való tudomány nem apostoli tudomány, nem az Apostoloktól adattatott kézről kézre, a következő üdőben élő s régi keresztyéneknek. Mert ha a keresztyénekre az Apostoloktól maradt volna, legelsőbbben is ezeknek a régi keresztyéneknek, az kik ez két (első) seculumban éltenek és a kik közül némelyek az Apostolok tanítványi voltak, jelentetett volna meg, avagy adatott volna tudokra s ezektől maradt volna osztán másokra“⁴. (80. 81. l.)

Már most vizsgálni kezdi névtelen írónk, mi volt tehát eredő oka a Jézus istenségének. Első és legfőbb okául a pogányok elterjedt szokását tartja, kik „a jeles embereket kiváltképen holtok után mingyárást az Istenek közé számlálják vala“⁴. Másik, nem kissébb

oka az volt, hogy sokan irtóztak, „sőt még mostan is irtóznak annak az ő tiszteletitől, a ki természet szerént csak ember volt; szégyenlették az ember Jésus Christust tisztelni s ezért kellett immáron Új Christust, a ki Örök mindenható Isten, azért kellett a Fiú Istent és annak Isten állatjából való születését (költeni) találni“.

Cerinthus és Simon Magusnak vélekedései vagy tévelygései is alkalmasint utat adtak a Szent Háromságra, „kiknek tévelygésekből szépen kiszül az Háromság felől való tudomány“. „Affelett a Platonius keresztyének, a kik a Plato tanítványi közül löttének vala keresztyénekké, igen nagy alkalmatosságot szolgáltatának annak a Háromságnak feltalálására, az kik három Principiumokat vallottanak: *Deum, Mentem, Animam* seu *Spiritum*“.

(83—88. l.) Mely három philosophiai principium szerzőnk felfogása szerint megfelel az atya fiú és szent lélek theologiai eszméjének.

Az eddig elősoroltak után, úgy hiszem, igazat ad nem egy figyelmes olvasó a szerzőnek, midőn műve IV-ik részének elején ily önérzetes nyilatkozatra fakad:

„Úgy itelem, hogy eddig eléggé megmutattuk, hogy az a minde- nek felett való egy Isten senki nem egyéb, hanem csak egyedül a mi Urunk Jésus Christusnak Sz. Atyja; úgy hogy nagy istentelenségre vetemedett ember lészen az, a ki mégis ellene mér rugoldozni ez derék Szent Iráson fundáltatott egy Isten felől való igaz tudománynak“.

„De hogy mégis annál inkább eszekben vehessék, mely igen el- tévelyedtenek volt az igasságnak utáról és valaha immár ennyi sok tévelygések után megvilágosodják és napfényre jöjjön annak az ő tudománynak képtelensége: vizsgáljuk meg ugyan jó módjával, hogy ha vagyón-é valami fundamentuma annak a Szent Háromság felől való tudománynak, avagy nincs“ . . .

„Hogy az Sana Ratióból, a józan igaz okosságból azt a tudománnyt meg nem próbálhatni, *Confitentes habemus Reos*, magok az ellenkezők is megvallják s azért mondják, hogy ezt a tudománt nem kell tudni, nem kell vizsgálni, hanem csak hinni és vallani kell. Kétség nélkül azért, hogy ennek a tudománynak az ő képtelensége valahogy meg ne világosodják és napfényre ne jöjjön; de minket ezzel meg nem ijeszthetnek, hogy azt a Háromság felől való tudományukat jól megvizsgálván, annak az ő képtelenségit napfényre ne hozzuk“.

(89. 90. l.)

Érdekesen fejtegeti a IV-ik részben e rövid bevezetés után, mennyire szükséges a tudás a hívéshez:

„Azt kérdem, hogyha elhiteti-é azt valaki magával, a mit nem tud és nem ért? . . . Micsoda hűt az, a melylyel valaki azt hiszi, a mit ő nem tud és nem ért! Ezt hijják ám *Bruta Fidesnek*, oktalan vagy értelem nélkül való hűtnek. De nem is hihetni azt el, a mit elsőben az ember meg nem értett és elméjében s elméjével meg nem fogott; mert nem hogy elhíhetné; de ingyen (hiában) még csak azt sem tudja,

mit hiszen. Ugyan is ha azt mondja, hogy hiszi; én is még azt kérdeném: mit hiszen? Azt-é, a mit nem tud? Vagyon-é annak hűti, a ki azt sem tudja, mit hiszen? Hová lehetne annál gorombább (faragatlanabb, műveletlenebb) ember, a ki azt akarná elhinni, a mit ő nem tud és még elméjével sem fogott meg“.

„Mire való az embernek az ő okossága? Nemde nem azért ruházta-é fel az Isten az embert ratióval, okossággal, hogy az ő mélységes titkait, a melyeket ő Felsége kijelentett, vizsgálja és értse meg az ő Felsége dücsőségére és a maga üdvösségére“.

„Azért vöttük az Istennek lelkét, hogy tudhassuk azokat, melyeket Isten mi nekünk ajándékozott; hogy megítéljük és megtudjuk az Úrnak akaratját, a mint szól az apostol. *I. Kor. XII. 12. 15. 16.* Úgy vagy az, hogy minek előtte az Isten az ő titkait meg nem jelentette, elméinkkel azokat fel nem érhattük; de immár azért jelentette meg Isten, hogy értsük, tudjuk és nékiek hidgyünk“. (91—92. l.)

KANYARÓ FERENCZ.

Jézus az életnek ama kenyere.

(Urvacsorai beszéd.)

„Én vagyok az életnek ama kenyere, a ki én hozzám jó, semmiképpen meg nem éhezik és a ki hiszen én bennem, meg nem szomjuhozik soha“. — Egy üdvért esengő néphez szállanak ez igék. Ott a nagy sokaság, mely szabadításra vár; egy társadalom, melynek megvannak a kiválasztottjai, hatalmasok és gazdagok, de a kik a hatalom, a fény, gazdagság mellett sem boldogok, megvannak kivetett tagjai, szegények, szükölködők, a kik kétszeresen nyomorultak; egy társadalom, a mely irányt vesztett, s melynek az isteni fényből a mi világossága volt is, homályba elveszett; egy társadalom, a mely szenved, mely fájdalmat, elégedetlenséget érez; egy társadalom, mely nem boldog . . s mely üdvöt, szabadulást keres. . . Tolongva jönnek a Mesterhez, némelyek kíváncsi arczczal, mások epedő ajakkal, s azt hive, hogy egy érintésre minden terheik el lesznek véve, az ő hatalmáról csodás jeleket kívánnak. De Jézus nem ad oly jeleket, nem mennek szét, nem válnak el a tengervizek, hanem megnyilatkozik az ő szellemi és erkölcsi teljes fensége, s száll a légben a legszentebb istenfiúság igéje: „Én vagyok az életnek ama kenyere, a ki én hozzám jó, semmiképpen meg nem éhezik és a ki hiszen én bennem, meg nem szomjuhozik soha“. „Ezt hidjétek, mert ez isteni cselekedet“, mert ebben találjátok a szabadulást, az üdvet! . .

Jézus az életnek ama kenyere, a mely táplál, éltet. A ki ő hozzá jön, semmiképpen meg nem éhezik és a ki hiszen ő benne, meg nem szomjuhozik soha. Jézus az életnek kenyere! Hiszitek-e ezt? Avagy talán úgy tartjátok, hogy az egy szép mondás, szép, magasztos, halhatatlan ige, s nem több. Ismeritek ti az életnek annyi különféle kenyereit. Nos? Kielégítették-e azok? Kielégített-e a tudomány, melyről azt hittétek, hogy abban egyedül is feltaláljátok a boldogságot, a tudomány, mely némelyeknek nem alázatosságra s nem

világosságra szolgált, hanem csak arra, hogy növelje az emberi kevélységet, az elbizakodottságot, a szűk látást, elvakultságot; kielégített-e a művészet, mely kétségtelenül nyujthat gyönyört, élvezetet, de a mely magasabb hivatásától sokszor eltérve, csak arra nem hat, a mi a legdrágább, a szellemi, a lelkire; kielégített-e a fejlett ipar, mely megsokszorozta a vagyont, teremtett új gazdagságokat, mely új, szokatlan fényt adott a társadalomnak, s a szegényre is öltött csillogó ruházatot. Kielégítették-e e források? . . . Táplálkoztatok és mégis éheztek, mégis szomjasok vagytok. Magatokat boldogoknak hittétek, de látjátok, hogy ez csak pillanatnyi csalódás volt, csak szemeitek kápráztak, az isteni fényt eltévesztettétek s most még inkább szenvedtek. El voltatok az örömtől ragadtatva . . . és most annál nagyobb fájdalmat éreztek. Társadalmatok fényessége nem boldogságot hozott, társadalmatok fényessége épp a boldogságban pusztított: elrongyolta a lelkeket. Társadalmatok mozgalmi rohamosok voltak, melyekkel ti tudjátok mit véltetek elérni, s most látjátok, hogy e mozgalmak nem mind az egészség és tehetség gazdag erőiből származnak. Társadalmatok fáradt, elégedetlen, csalódott, s szenved, nagyon szenved. . .

Jézus az életnek ama kenyere! Ah, nem csak szép mondás, szép, halhatatlan, de való, igaz ige is ez. Nélküle akartátok a boldogságot s látjátok, hogy hiába. Most ő hozzá tértek. Térjete. Jőjjetek megterhelt szivek, bánatos lelkek; jőjjetek és hozzátok azt a terhet, melyet alig birtok már vállaitokon vonszolni, azt a terhet, mely lelketekre nehezül és megkönnyebülést és erőt nyertek a mennyei kenyérből. Jőjjetek és hozzátok fájdalmaitokat, azt a fájdalmat, melyet az élet sebei okoznak és a melyet envétketek ütött szíveteken, jőjjetek és megnyihitettek. Hozzátok elégedetlenségeteket, mind ez elégedetlenséget . . . és megelégettettek, ő megbékít és megnyugosztal titeket. Hozzátok társadalmatok mindez erkölcsi romlottságát . . . s az ő kebele szentségében, az ő szentséges szellemében, ha akarjátok, újra születtek. Értitek, érzitek, mit e szent asztal hirdet: „Én vagyok az életnek ama kenyere, a ki én hozzám jő, semmiképpen meg nem éhezik és a ki hiszen én bennem, meg nem szomjuhozik soha“! . . .

Hiszünk! . . . és azért imádkozunk, jertek imádkozzunk ezeket mondván:

Isten! szerető jó Atyánk! megalázodva borulunk le színed előtt, midőn szent fiad asztalához kívánunk járulni. Érezzük gyöngeségeinket, hibáinkat; érezzük, tudjuk a távolságot, mely minket Jézustól elválasztott; érezzük és megismerjük tévedéseinket, hogy a benne kijelentett szellem nélkül akartuk a boldogságot, a boldogság igéi

nélkül az életet. Oh hadd mossuk tisztára lelkünket a vétectől, hadd bánkódjunk tévedéseink felett. Oh mutasd meg irántunk kegyelmedet és add a te szent lelkedet, hogy az ő asztalához közeledve érezzük, hogy az ő igéjében, az ő életében és tanításában mennyei eledel van, hogy az ő szentségével való közösségben kell keresnünk boldogságunkat, hogy az ő szent asztala a lelki életnek eszköze a hívőknek üdvösségére mindenha.

Atyánk! add nekünk ama kenyeret!

PÉTERFI DÉNES.

Emlékezet köve.

Felbúg az orgona. Nem czikornyás ének
Szól hivságosan az ősök Istenének,
Egyszerű zsolozsma, az áhitat szárnyán,
Mennyei szent trónhoz alázattal szállván.

Ninesen itt külső dísz. Égre törő falak
Kápráztatás nélkül fönséggel állanak.
Csak a megindult szív őszinte érzése
Vonja az arcokat ragyogásba, fénybe.

Künn, templom falának rejtett szögletében,
Kerek görgetegkő vonul meg szerényen.
Mint valami kincsnek, úgy viselik gondját,
Esőtől, vihartól kegyelettel óvják.

Oh, e sűrke kőről fényes sugárkéve
Ragyog a merengő álmatag lelkére,
Sugárözöne a hű emlékezetnek,
Mikor nagy eszmékért éltek, lelkesedtek.

Szegletkő volt akkor valami ház sarkán.
Szabad gondolatok folyama áradván,
Dávid Ferencz, a nagy apostol rajt' állott,
Hirdetve az ígét, örök tanuságot.

S delejes áramként szava bőve, lángja
Ezereknek szivét — lelkét általjárta.
Ezerek ajkáról tört fel igaz hitben,
Megszentelt erővel: Egy, csak egy az Isten!

Oh ez a szürke kő győzelem emléke,
Erős meggyőződés dicsőítésére,
Mikor nem önérdek, igazság szózatja
Vitt a küzdelembe, tüzelt viadalra.

Lelkünket kicsinyes tusák szennyezék be. . .
Ez egyszerű kőnél tán magához térve,
Újra nagyokra tör tisztán, szennytelenül,
Bús, szürke egünkre talán új fény derül!

VERSÉNYI GYÖRGY.

Tanügyi Szemle.

Felsőbb és középisk. tanügy.

A *közoktatási budget-vita* folyamán Wlassics minister nagy szabású, tervekben és gondolatokban gazdag beszédet mondott, a mely kiterjeszkedett a közoktatás minden ágára. Beszédje bevezető részében általános érdekű kérdéseket tárgyal. Érti, hogy igen sok culturalis szükségletet nem lehet kielégíteni az anyagi eszközök hiányában, de „az eddiginél minden irányban és minden téren sokkal többet kell tenni“, mert „az egységes szerves nemzeti közoktatás az az archimedesi pont, a melyből nemzetünket nagygyá és hatalmassá lehet felemelni“. Minden tényezőnek az államnak, társadalomnak, egyháznak sokkal többet kell tennie az eddiginél e célra. A magyar culturának minden ízében europaivá, de mégis magyarrá kell lennie.

A *felső oktatás* célja kettős: tudományos buvárlás és szakképzés. A felső oktatás törvénnyel szabályozva nincs, elavult rendeleteken nyugszik. Ez törvényhozási úton szabályozandó. De e szabályozásnál egyik legnagyobb nehézség a *theologiai intézetek* kérdése. Az államnak lehet s van befolyása a papképzésre, mert „az államra nézve a vallásosság nem lehet közönyös“. Célja az, hogy Budapesten fenn-tartsa a róm. kath. és a gör. kel. szerb egyházak theologiai karát, Kolozsvárt az egyesült protestans és a gör. kel. theologiai kart.

A *tanárképzés* kérdésénél felfogása az, hogy az az egyetemen történjék. Ettől a nézetétől el nem tér soha. E képzés mindenképp előtt tudományos szellemű kell hogy legyen, de a szakképzésre is különös gond fordítandó. Különben ez a tanárképzőintézetnek az Eötvös-collegiummal való kapcsolatba hozásával meg fog indulni.

A *középiszkoláknál* megemlékezik mindenképp előtt arról a két felhívásáról, melyekben a közoktatási tanácsot a *görög pótló tanulmányok* és a tantervnek a *nemzeti elemek* és a *túlterhelés* szempontjából való revisiójára szólítja fel. Utóbbira nézve meg van győződve, hogy jó tanárok, jó és világos tankönyvek segélyével könnyen van segítve a bajon.

Az *egységes jogosítású középiszkolára* térve át, ez az egyetemre készít elő“; e mellett volna egy életképes polgári iskola, mely részben önálló, részben szakiskolákra készítene elő. Ez aztán a *minősítési törvény* revisióját vonná maga után, „mert nálunk kissé túlbuzgalomból az érettségi vizsgálatok nagyon is kiterjesztettek olyan pályák előfeltételévé, melyeket bátran lehetne a jól szervezett polg.

isk. előfeltételéhez kötni“. Az egységes jogosítású középiskolát nem olyanak akarja, „mely mint tojás a tojáshoz chablonszerűleg hasonlítson“ egymáshoz. Minden középiskolánál bizonyos tananyag-kör legyen egyenlő és változatlan, de „a hol több középiskola van, az egyikben a class. nyelv, a másokban a modern nyelvek, a harmadikban a matematika legyen az, a mi praedominál“. Ezzel el lehetne kerülni a chablonszerűséget és az oknélküli bifurcatiot, a mely tehernek tenné ki az országot nagyszámú s e tervvel elkerülhető tanárok beállítása által. Oly helyeken azonban, „a hol egy középiskola van, ott bizonyos irányban kell gondoskodni majd abifurcatioról is“.

A *gymnasiumok territorialis elhelyezése* — elismeri — rossz; számukat tekintve sok, de a megyei székhelyeken szaporításuk szükséges.

A *tanárok fizetésének* kérdésénél elismeri, hogy a fizetési törvénynek bizonyos gyorsabb tempójú végrehajtása szükséges lenne s meg van győződve, hogy a quinquennalis pótlékok csekélyek. De az akadályokat nem a kormány közönyében, vagy rossz akaratában, hanem a pénzügyi helyzetben kell keresni. *Az autonóm felekezeti középiskolák* segélyezése nagyobb arányokat ölt s a tanárok megfelelő fizetése szerződéssel kellőleg biztosíthatik.

A minister népoktatási programjának ismertetését most mellőzük; legyen szabad azonban felemlíteni egy igen fontos tervét, a mely a *tanfelügyelői szakvizsgálat* behozásával foglalkozik. Ez eszmét *Molnár Aladár* vetette fel 1872 ben (A népiskolai tanfelügyelet külföldön és hazánkban). Azóta fel-felhangzott, de megvalósítását nem igen sürgették.

A néptantítók IV. egyetemes gyűlése kérését is nyújtott be a ministerhez ez ügyben. Legújabban Halász Ferencz vetette fel e kérdést a Magyar Paedagogiai Társaság 1897. jan. 16-án tartott nagygyűlésén (A tanfelügyelői szakvizsgálat. Magyar Paedagogia. 1897. 1. sz.) s ajánlatot is tesz a vizsgálat tárgyaira nézve. Ha tekintjük a tanfelügyelői állásnak nálunk állami szempontból különös fontosságát, lehetetlen ez eszmét a legnagyobb és legmelegebb érdeklődéssel nem fogadnunk. Halász helyesen hangsúlyozza, hogy ide „*egészen különleges szakképzettség kívántatik*“. Nem elég a pusztán paedagogiai készültség és ismeret, hanem közigazgatási tehetség és törvény ismeret is szükséges. A mai 67 tanfelügyelő közül, a mint Halász kimutatja, doktori oklevéllel bír 14, okleveles ügyvéd 1, okleveles tanár 5, jogvégzett 17, végzett theologus 8, okleveles polg. isk. tanár 2, okleveles tanító és jogi készültségű 1, okleveles tanító 13, két évi egyetemet végzett 4, középiskolát végzett 2. Így előfordul az az eset, hogy pl. okleveles tanítóból lett tanfelügyelő oly intézetek felett gyakorol felügyeletet, a melyeknek magasabb képesítésű tanítói vannak. Aztán ily különböző képesítésű tanfelügyelői karral „egységes szellemű tanfelügyeletről szó sem lehet“.

Valóban a tanfelügyelői szakvizsgálat behozatalától a legüdvösebb eredményeket lehetne várni a népoktatás terén.

A tanügyi irodalom a legutóbbi időben oly hatalmas hullámokat vert, a milyenhez hasonlóra mostanában nem emlékszünk. Tanügyi

közlönyök, folyóiratok és lapok egymás után állanak elő a különféle tervekkel és javaslatokkal. E különféle javaslatok csak abban az egyben egyeznek meg, hogy a középoktatás állapotán mindegyik a maga legjobb belátása szerint segíteni, azt emelni akarja.

A közös törekvés egységén kívül a tanügyi irodalom e hatalmas fellendülésének eredete, oka is egy t. i. a minster által a közoktatási budget-vita folyamán is nagy erélyvel hangoztatott kérdés, az *egységes jogositású középiskola*, a mely kérdés az utóbbi évek alatt folytonos és szakadatlan viták tárgya volt s melynek szerencsés megoldásától függ a középiskola jövője. Másik oka pedig a minsternek 1895-ben az országos közoktatási tanácshoz küldött leírata, melyben a gymnasium és reáliskola egész tantervének revisiójára hívja fel, két szempontból: a *túlterhelés és a nemzeti elemek kellő érvényesítése* szempontjából. A görög pótló tanfolyam sem elégíti ki sem a tanügyi körök, sem a társadalom által táplált reményeket s revisioja ennek is a napi tanügyi kérdések közé tartozik.

E kérdéseket nagy buzgalommal vették tárgyalás alá az Országos Középiskolai Tanár egyesület, a vidéki tanári körök s legújabbán a Kolozsvárt is valahára megalakult kör.

A vélemények annyira eltérők s annyira ellentétes eredményekre jutnak, hogy e kérdések megoldására a legnagyobb érdeklődéssel és kíváncsisággal tekinthetünk. Jó jelnek vehetjük, hogy nem csak a tanügyi lapok és folyóiratok, hanem a napi lapok is beleszólnak a vitába mindig fokozódó érdeklődéssel és figyelemmel, a mi eddig — fájdalom — nagyon szorványosan történt. Örvedetes jelenség ez, mert arra enged következtetni, hogy e kérdések mind nagyobb és nagyobb körben terjednek el s képezik az elmélkedés és gondolkodás tárgyát. Eddig a társadalom nálunk e munkából nem vette ki a részét Engedte, hadd vitatkozzanak tanügyi dolgokról a hivatásos tanférfiak s legjobb esetben csak épen tudomást vett a kész eredményekről. Ilyen körülmények között természetes, ha ú. n tanügyi közvélemény nem alakulhatott. E jelenségek azonban arra mutatnak, hogy e téren is örvedetes fordulatot várhatunk.

Igaz, hogy a napi hírlapirodalom sokszor elszomorító felületességgel és járatlansággal tárgyal le egyes nagyfontosságú kérdéseket. De hát ez megérthető a kezdet kezdetén, mikor még csak alig kezdett foglalkozni a közoktatás szervezetének megismerésével, a szőnyegen levő kérdések lényegével s azoknak az egészszel, a kitűzött céllal való összefüggésével. Legkevésbé van okunk ezen csodálkozni, mikor látjuk, hogy még a tanító világ is mennyire hiájával van az egységnek az egy célra törekvő munka eszközeinek csak némileg is megegyező megválasztásában, az összefoglaló, általánosító, magasabb szempontok hiányoznak. De reméljük, hogy ez állapotok jobbra fordulnak. Reményünket táplálja és erősíti már az a külső körülmény is, hogy az idén a közoktatási tárcza költségvetési vitája majdnem kilencz napig tartott, és pedig valláspolitikai nélkül. Látjuk ugyan, hogy a szónokok nem tudnak felemelkedni vezéreszmék és gondolatok kitérésében arra a magaslatra, melyről pl. a minster

tárczája egész területét bepillantotta Sajnos, de igaz, hogy kevés képviselő ismeri a mai középiskolát, annak bajait, hiányait; kevesen igyekeznek tudomást szerezni valódi munkájáról, vágyairól, törekvéseiről. Még mindig a régi középiskola áll szemük előtt s a valláspolitikai harczok zaja még nem némult el annyira, hogy háborítatlanul s elfogulatlanul foglalkozhassék a közvélemény egy oly fontos kérdéssel, mint a közoktatás.

Visszatérve már most a minister két rendeletére, melyekkel a mostani tanterv revisióját sürgeti a túlterhelés és a nemzeti elemek érvényesítése szempontjából, nem tekintve a várható megnyugtató eredményeket, melyekről majd annak idején be fogunk számolni, már az a rendkívül nagy hasznuk is megvan, hogy hataimas lendületet adtak a tanügyi irodalomnak s hozzájárultak az általános érdeklődés felkeltééhez az iskola ügye iránt.

Általánosabb érdekű kérdés az egységes középiskoláé, a mely újabban megint nagy szorgalommal tárgyalatik mindöfelé. Csorba Ferencz pl. (Középoktatásunk gyökeres javításáról. Budapesti Szemle. 1897. 241. sz.) a mostani reál- és pol. iskolával, melyeknek fenntartása „pazarlását jelenti a nemzet szellemi és vagyoni erejének“, szakítana s oly iskolát ajánl helyökbe, a mely részint mint általános műveltséget adó, részint mint szakképzésre előkészítő iskola „az egyetemi tanulmányokra nem való és nem törekvő különböző elemek igényeit megfelelőleg és minden esetre sokkal jobban elégítse ki, mint a mostani polg. és reáliskola“. Ez új „reáliskola“, melyből hiányozna a latin, 6 év alatt elvégezhető volna, helyettesítené a mostani reál- és polg. iskolát, magához vonzaná a gymn. hívatlan elemeit, a 3 alsó osztály többé-kevésbé befejezett műveltséget adna, mint ma a gymn. 4 alsó osztálya s jogosítana az egyéves önkéntességre, mert „ez a terv gyakorlati sikerének feltétele“. Természetesen maga után vonná a minősítési törvény megváltoztatását, a mely ma számos állástól egyetemi, másoktól gymnasiuni végzettséget kíván. Hanem indokai, a melyekkel tervét támogatni igyekszik, a francia forradalom előtti időkből valók s csak sajnálnunk lehet, hogy a cultusministerium tisztviselői karából halluuk ily hangokat: „A tanügyi intézmények helyes berendezésénél a gymnasiumok és a főiskolák hallgatói zömének azokból kell kikerülni, a kiket családi, vagyoni és társadalmi viszonyaik is támogatnak abban, hogy a vezető szerepet majdan jól betöltsék“. Vagy: „Nem szülhet üdvös eredményeket az a berendezés, a mely mellett általános az a jelenség, hogy egy nemzedéknek munkája több nemzedékével versenyez, a mely mellett a minden tehetőség nélkül való osztályoknak gyermekei versenyre vannak kényszerítve azokkal a kiket apjuk és nagyapjuk munkásságának eredménye támogat“. Ilyen érvekkel szemben nekünk nincsen miért vitatkoznunk s nem is szükséges, mert a szabadelvű eszmék győzelmes útjokban sokkal előbbre haladtak, sem hogy ilyen elszigetelt felfogás ma már általánosan megállhatná a helyét.

Csorba cikke nem maradt megjegyzések nélkül. Waldapfel János (Közoktatásunk szervezetének reformja. Budapesti Szemle. 1897.

242. 243. sz.) reflectál rá vitázó hangon s következő positiv eredményekre jut:

Közoktatás ügyünk legsürgősebb feladata egyetemi oktatásunk reformja. Szükség van a két nagy egyetemen kívül még 4—6 kisebb egyetemes főiskolára. Azután sürgősség dolgában következik a népi iskolai szervezet átalakítása oly formán, hogy a mai 6 osztályos és 3 évi ismétlő oktatással ellátott népiskolát teljes 9 osztályú népiskolává alakítsuk át, a mely iskola pótolná a mai polg. iskolát. Legkevésbé sürgős középiskoláink reformja, minthogy összes iskola nemeink között ez a legmodernebb szerkezetű és egyszersmind az, mely leginkább épült föl elvszerű alapon. Ez a felsorolt reformok után 9 osztályú lenne két főággal: *antik-tudós, modern-gyakorlati*. A közös műveltségi anyagban benne volna a latin is; tanulmányi és minősítési tekintetben egyenlő jogosultságú lenne. Az érettségi vizsga kizárólag főiskolai tanulmányokra képesítene. Mind e reformokat egységes törvényhozási actio végezné. Javaslatai — ebben látja erejüket — nem elméje születtei. Kármán gondolatai-adta impulsusok ezek. „Meglévő intézmények elvi intentionainak természet szerű tovább szövése“, nem „felforgató, hanem tovább fejlesztő javaslatok“ s azért már a közel jövőben megvalósíthatóknak véli.

Dr. Takács Menyhért (A reáliskolai latin-tanítás és a tanterv revisioja. O. K. T. K. 1897. 16. 17. sz.) a reálgymnasium eszméjének a híve, az eddigi reáltárgyakkal, a magyaron kívül még két modern nyelvvvel és a latinnal. A két középiskola közt teljes egyenlőségnek és viszonyosságnak kell uralkodni; az általános műveltség, illetőleg az alaki képzés dolgában legyen mind a kettő egyenlő factor, a classicismusnak és realismusnak ma már czéltalan küzdelmét szüntesse meg, sőt a kettős irányzatot hozza összhangba; de mind egyik őrizze meg szabadságát úgy, hogy míg a régi középiskola túlnyomó részben a tudomány-egyetemnek, addig az új a műegyetemnek adjon azután is succrescentiát, a kényszerítő kizáróagosság elkerülésével. Mindezt azonban csak úgy tartja lehetségesnek, ha a gymnasium egyik főtárgya, a latin, a reáliskolában nem válik illusoriussá. A latin tanítás rendszeresítése a reáliskolában az egységes középiskola létrejöttét is biztosítaná.

Dr. Bayer Ferencz (A középiskola reformjához. Debreczen. 1897. 15 l.) erős nemzeti érzéssel, de annál gyengébb stílussal („Ha tehát a középisk. magasabb általános műveltséget *nyújtson*, akkor stb. Mert hiszen a középi k. nevelő intézet, *mely egész embert formáljon* . . . stb. legyen miben *megvessük* lábunkat stb.) kel sikra a magyar nyelv mellett és a latin ellen. „Alig akad már elfoglatlanul ítélő ember, a ki meg ne vallaná, hogy az ó-kori remekírók magyar fordítása inkább megnyitja ifjúságunk előtt a görög és latin classicismus kincsesházát, semmint azt az a néhány sor vagy fejezet a mű egészéből ki-kapottan telhetné, mit a nyelvalakok megvilágítására olvastathatunk“. A középiskola szervezete tovább már nem halasztható; újabb toldozás-foldozás nem segít a bajon: *alapos újraszervezést kíván középiskolánk*. Az egységes nemzeti középiskola feladata lesz magasabb általános műveltséget adni s a felsőbb tudományos képzésre elősegíteni. Kettős

hivatásának kettős tagozattal, 8 osztálylyal felel meg. A 4 alsó osztály adja a mindennapi életben szükséges ismereteket, a 4 felső előkészít a tudományos képzésre. Tantárgyai közül hiányzik a latin teljesen. Újak a francia a 4 felső osztályban 3—3 órán, alkotmánytan a III. IV.-ben 2—2 órán, vegytan III.—V. ben 2—2 órán. fennebb gyakorlatok, közgazdasági ismeretek IV. ben 2 órán, ének I.—VIII.-ban 2—2 órán.

Az oktatás tengelye a magyar nyelv és irodalom, melynek nagyobb óraszám jut. Az irodalmi oktatással egy célra törekszik a történelmi, ennek kiegészítője a földrajz, közgazdaság, alkotmánytan.

E cikkekkel koránt sincs kimerítve az itt-ott megjelent értekezéseknek, tanulmányoknak a sora. Csak izelítőül közöltünk egy nebány javaslatot, melyek az egységes középiskola, vagy a mint a minister formulázta, az egységes jogosítású középiskola kérdését tárgyalják s a tantervet részint gyökeresen javítani, részint reformálni akarják. Az országos tanáregyesület vidéki köreivel, a közoktatási tanács szorgalmasan dolgoznak a revision s mi várakozással nézünk a minister döntése elé, mely a mai hiányokon segíteni lesz hivatva.

G. K.

Mozgalmak a népoktatásügy terén.

Alig két éve mult, hogy dr. Vlassics Gyula közoktatásügyi minister e fontos tárczát átvette s ime már is sok üdvös irányú mozgalmat indított meg a népoktatásügy terén.

Mindenek előtt a Néptanítók Lapjában a tanítókhöz irt nagyszabású cikkével s több alkalommal történt felszólalásaival a tanítók s általában a tanférfiak bizalmát igyekezett fölkelteni, a minek meg is lett az eredménye, mert azóta sokkal nagyobb munka kedvvel és ambitióval folyik a dolog a népoktatásügy minden tagozatában. Negyedszázéves nehéz küzdelme után alatta a közoktatásügy oly magaslatra jutott, a hol nincs többé megállás. Ennek fejlesztése a cél, mely felé a kormány a felekezetek egy részének támogatásával törekszik. És pedig azért, mert az iskolát tekinti az államot fenntartó eszmék és erkölcsök letéteményesének, valódi hű apólojának. E célja elérésében bízik is a kormány, mert szakministere nyilatkozata szerint; „a tanítóság a nemzet ifjúságának nevelését oly lelkesedéssel karolta fel, hogy a törvényes könszer teljesen felesleges! “ Talán mi, unitáriusok örvendhetnénk leginkább ez állapotnak, kik iskoláink nagy részét feladva, szegénységünkkel nem állottunk útjába az oktatásügy fejlődésének, mint tették azok, kiknél hiányzott az a szabadelvű felfogás, mely az unitáriusokat a dolog természete szerint mindenkor jellemezte. Azonban ez örvendetes körülmények között is némi aggodalmat kelt az, hogy iskoláink átalakulásai sokkal rohamosabban történtek, mint más felekezetekéi. Legalább is egy kis természetellenesség látszik azon körülményben, hogy oly egyház-

közsegeink adták fel iskoláikat, melyek bizony megőrizhették volna még sokáig függetlenségüket, mint a hogy igen sok meg is őrizte; de úgy látszik, ha nem is vezett ki belőlük az ősi ragaszkodás a valláshoz, megfeledeztek elődeik amaz áldozatkészségéről, melylyel iskoláikat létre hozták. Feledik, hogy e teher hordozása, mely sokkal kisebb az elődökénél, erkölcsi kötelesség, mert éltető forrása azoknak az állandó törekvéseknek, melyek mindenkor szükségesek a templomok és iskolák fentartására.

Bizonyára kissé lehangolólag hat sokakra, hogy közel 10 ezer iskolába járó unitárius gyerek közül alig 3 és fél ezer nyeri oktatását saját iskoláinkban, a melyeknek száma 15 év alatt 68-ról körülbelül 40-re apadt le és a 40 iskolában tanítóink száma már nem üti meg az 50-t se; és hogy a mai általánosan fejlett viszonyok között nem szerént elkülönített iskolánk alig 2—3 van.

Ha ez állapotnak már be kellett következnie, ohajtandó, hogy iskoláink, melyek még megvannak, oly gondozásban részesüljenek, hogy a más jellegűekkel állják ki a versenyt, mert némi aggodalomra ad okot az is, hogy a főhatóság több iskolánkat felszólította a millenniumi orsz. kiállításban való részvételre de történetesen csak egy jelentkezett és vett részt az országos versenyben.

Ohajtandó továbbá, hogy jelleget változtatott iskoláinkban, és általában mindenütt, hová gyerekeink tömegesebben bejárnak, a vallás tanítás főhatóságunknak a mai oktatás magaslatán álló szabályzata szerint történjék és oly buzgalommal, hogy az a várakozásnak megfelelően, mert különben veszélyeztetve van valláserkölcsi életünk fejlődése, melyért a múltban kisebb nagyobb jótevőinkkel együtt egész vallásközönségünk annyi áldozatot hozott. Ne feledjük, mily szép vonása volt az elődöknek az a szabadság tiszta levegőjében fakadt *önkéntes vallásosság!* Ne tévesszük szem elől, hogy ebben ma is nagyobb erő rejlik, mint bármekkora államsegélyben, és hogy ennek éltető, verőfényes sugaraiban nyilatkozik az az ősi erő, mely intézményeink egészséges fejlődését biztosítja.

E vallás-tanításnak kiegészítő része az egyházi énekek tanítása, mely igen alkalmas eszközül kínálkozik a gyermeki kedély mivelésére és a vallásos érzelem fejlesztésére. E dologban az a sajátságos, hogy ennek fontosságát mindenki elismeri s azért az mégis mellékes szerepre van kárhoytatva. A kiket illet, vegyék figyelembe, hogy a ministeri tanterv, mely a mi tantervünk is, megkívánja, valamint főhatóságunk szabályzata is követeli, hogy az énektanítással mint „tantárggyal“ foglalkozzunk. Nem lehet tehát megelégedünk ma azzal, hogy a gyerekek a vizsgára pár éneket betanuljanak. E téren is várjuk és reméljük a kedvezőbb állapotokat.

E kitérés után, melyet saját iskoláink érdekében láttunk czél-szerűnek megtenni, foglalkozni akarunk tovább azokkal a reformokkal és az ezek nyomában keletkezett mozgalmakkal, melyek a népoktatás terén a legujabb időben megindultak.

Egy igen üdvös reformja a közoktatásügyi ministernek a „Közoktatásügyi tanács“ újra szervezése. — E Testületnek eddigi

teendője főképp a tankönyvek megírálása és approbálása volt, de klikkszerű működésével az összes tanügyi társadalomban sok zugolódásra adott okot. Mai szervezete minden esetre szerencsésebbnek mondható, mert ma már a különféle tanügyi kérdésekben csak mint „tanácsadó közeg” szerepel. Jelenleg már tanácskozik úgy a közép, mint a népiskola tantervének revíziója felett. Hogy munkásságától ez utóbbi fontos dologra nézve jó eredményt várhatunk, arra kellő biztosítékot nyújt a miniszternek az a szakszerű intézkedése, hogy a főváros jeles tanító-karából is nevezett ki pár tagot ez előkelő testületbe, — melynek eddigi egyoldalúságát épp az képezte, hogy csak nagynevű tanügyi „kapacitásokból” állott, és az iskolák különböző tagozatának képviselői hiányoztak belőle.

Egy másik reformja a közoktatásügyi miniszternek, melylyel a tanító világ rokonszenvét és bizalmát legfőképp megnyerte az, hogy elhatározta a tanítókat a XI. díjosztályba bevenni. Az állami tanítókat, már a f. évi költségvetés keretében be is sorolta ez osztályba. Valószínűleg ez okon az állami tanítók hirtelenében külön orsz. testületet is alakítottak, de igen helyesen e ténykedésükről a tanügyi közvélemény nagyon elítélőleg nyilatkozik. A miniszter bizonyára nem azért javította anyagi helyzetüket, hogy ők az általános testületben szakadást idézzenek elő. Hanem azért, hogy jó példát adjon általában az iskolafentartóknak a tanítók helyzetének javítására nézve. Erre vall azon másik reformja is melyet az általános tanítótestületek érdekében indított meg utóbbi egyik igen fontos rendeletével, a melyben azt mondja: „A tanító-egyesületeket úgy kívánom tekinteni, mint a magyarországi népoktatásügyi közvélemény szószólóit”. Midőn fenkőlt gondolkozású miniszterünk így beszél, és a tanítóegyesületi életének — e fontos kijelentésével — új irányt jelöl: akkor ő a tanítóegyesületek szervezetét nem gyengíteni, hanem erősíteni akarja; célja, mint igazi liberális államférfinak nem az erők szétforgácsolása, hanem azok tömörítése. Midőn az általános testületeket a miniszter anyagilag is segíyezni kívánja e rendelete értelmében, egyuttal talán némi beolvasztó erőt is kíván nekik kölcsönözni ama merev állásponttal szemben, melyre egyes felekezeti tanítóegyletek helyezkedtek. Ha az említett rendeletében kitűzött feladatnak meg akarnak a ált. tanító testületek felelni, akkor kiváló súlyt kell helyezni azok tapintatos és okszerű megalakítására. Mély belátású embereket kell a testület vezetésével megbizni, kik a munka program előállítására és megvalósítására egészen alkalmasok legyenek. Ez pedig szintén csak oly körülmények között lehetséges, ha a népoktatásügy minden rendű munkásai egy táborba állanak, mint szokásos volt ez eddig a legtöbb jőnevű hazai ált. tanítótestületben. E rendeletben arról is gondoskodva van, hogy a tanítók gyűlésezések alkalmával fuvardíjat kapjanak, szóval e rendelet célja az egyesületeket minél pezsgőbb munkásságra sarkalni.

Nevezetes intézkedése közé tartozik a közoktatási miniszternek még az, hogy a 40—50 éves, nyugdíjból kiszorult tanítók segélyezéséről is gondoskodott s e célra már a jelen évi költségvetésbe

10 ezer frtot vett föl. Bizonyára felekezeti tanítóink között is lesznek, kikre e segély élvezése nagy jótétemény lesz. A millennium alkalmából megíratta az összes közoktatásügyi tanintézetek monográfiáját és a tanítóegyesületek történetét. A tanfelügyelői állás reformálását is célba vette; e kérdés ma a tanügyi sajtóban és a szak körökben állandóan napi renden van. A tanítók nyugdíjügyében a felmerült sérelmek orvoslását a Tanítók orsz. Bizottságának kérésére szintén napi rendre tüzte.

Egyik legnevezetesebb reformnak tűnik fel a népoktatás terén a „gazdasági ismétlő iskolák“ szervezése. Ennek létesítésén a két szakminister egyetértőleg dolgozik. Erre valóban nagy szüksége van a mi földmivelő és gazdálkodó népünknek. A mily fontos szerepet játszanak a különféle szakiskolák az ifjuságnak a sokféle életpályára való előkészítésében, ép annyira életbe vágó szükségetet fog pótolni ez iskola köznépekre nézve. Mert ugyanis fejleszteni fogja az ifjakban a gazdálkodási érzéket és értelmet, megismerteti őket a különböző gazdálkodási ágak szakszerű kezelési módjával. A leányokat bevezeti az észszerű háztartás titkaiba, miáltal meg lesz jelölve előttek a közzöllétnek és boldogulásának útja.

Jól tudjuk, hogy a mi földmivelő népünk ma még nem igen veszi tekintetbe az éghajlati viszonyokat, a különböző talajoknak ellentétes tulajdonságait. — Holott a mint tudjuk és egyes gazdasági írók közleményeiből akárhányszor olvassuk, nagyon is tekintetbe kell venni „a gazdálkodás különböző produktumainak ilyen vagy amolyan jövedelmezőségét;“ és gondolni kell arra, „hogy a gazdálkodás által előállítandó nyers termények diszléséhez mik az elengedhetlen alapfeltételek;“ tekintetbe kell venni a rendelkezésre álló tőkét és munkaerőt, a vidék fogyasztó közönségének igényeit“ stb. Azzal, a hogy apáinktól és nagyapáinktól tanultuk a gazdálkodást, kik ugyanis boldogultak: ma már nem élhetünk meg, mert a viszonyok megváltoztak; magunk is, az élet szükségletei is megszorodtak; a legegyszerűbb ember igényei is napról napra nőnek, szaporodnak; ennél fogva gondoskodni kell a helyzet és viszonyok javításáról. A mindennapi iskolában a 6—10 éves gyermeknek hiába tanítunk a talaj és éghajlati viszonyokról s több eféléről, ezeket haszonnal és biztos eredménnyel csak a 12—15 éves, serdült korú ifjaknak taníthatjuk.

Az eddigi ismétlő iskolák egyáltalán nem váltak be és a mi egyházközségeinkben ezek tudtunk szerént nem is igen voltak beállítva mert az ott nyújtani szokott kevés elméleti ismeret nem állott arányban azzal az idővesztéssel, melyet az ifjak otthon a gazdaságban okoztak az iskolában töltött idő által. De most, midőn a közoktatásügyi miniser leirata folytán a mi főhatóságunk egyházközségeinket megkereste és felhívta e szakiskolák támogatására: ohajtható, hogy e felhívásnak, eleget tegyünk. Egyházközségeink saját érdekeikben, bizonyára sietni fognak mindenütt az iskola-kert berendezését munkába venni, mert a jövő tanév elejével ez iskolák már megnyílnak. A nyár folytán már kezdetét veszi a tanítók egy részének további ki-

képzése; a minister nyilatkozata szerint 80 tanító már ki van képezve ily iskolák vezetésére. Az iskola szervezete helyes alapra van fektetve, mert midőn újabb terhet tesz a tanítók vállaira, egyuttal a munka méltányos díjazásáról is gondoskodik. Már a jelen évi költségvetésben e célra 40 ezer forint van fölvéve. Így hát ha egy új munkakör szaporodásával több lesz a tanítószám dolga, egyuttal emelkedik állásuknak becse és fontossága is, szaporodik jövedelmük, mely fokozni fogja bizonyára munka-kedvüket is. Így kettős cél lesz elérve: javulni fognak közgazdasági viszonyaink és emelkedik a tanítói állás értéke, a mire szintén nagy szükség van, mert különben „a tanító hiány“ egy hamar megszűnni nem fog.

Ez iskolák tanterve fölött, majd csak a szerzett tapasztalatok után mondhatunk határozottabb ítéletet. Helyes dolognak látszik, hogy a tanítandó anyag megszabásán és berendezésén kívül gondoskodik a tanterv „a különböző vidékeken üzött földmívelési ágak szakszerű kezelésének begyakorlásáról“, a mit fő czélul tűz ki. Elő van írva benne „az egyes vidékeken létező, vagy létesítendő mintagazdaságok megtekintése“. E kirándulásokból teljes képet és tiszta fogalmat fognak alkotni magoknak az ifjak a helyes gazdálkodás elveiről, és a gazdaság okszerű berendezéséről. Összehasonlítják a különböző beosztásokat, eljárási módokat, és azoknak eredményét azzal, a mit saját apjuk birtokán már tapasztaltak. E kirándulásoknak jó hatása később nagy korokban arra fogja ösztönözni őket, hogy minden alkalmat használjanak fel az ily mintagazdaságok látogatására, és néhány napig az abban való munkálkodásra, ha mindjárt díjtalanul is. Ez új iskola áldás lesz népünkre nézve, ha ifjaink és leányaink készséggel járnak oda, hogy megtanulják mind azon dolgok hasznosítását, mely őket nemcsak megelégedtette teszi, de kifejleszti bennök a munkásság és takarékoság iránti hajlamot, továbbá ha tanítóink csak a nélkülözhetetlen ismeretek terjesztésére szorítkozva, tekintettel lesznek arra, hogy ez ifjak lelkileg is úgy fejlődjenek, hogy terjedjen közöttük a jó, szép és nemes. Boldog emlékü Berde Mózesünk is, mint nagy nemzetgazda gondoskodott népoktatásügyünknek ez újabb irányban való kibővítéséről, mert jutalmat biztosított azon tanítók számára, kik a gyümölcsészet és méhészet terén buzgó működést fejtenek ki. E körülmény újabb ösztönül szolgálhat felekezetünk tanítóinak arra, hogy dr. Wlassics Gyula közoktatásügyi minister nagyhorderejű reformjának megvalósításában mint elsőik versenyezzenek azért a sikerért, a mely tanító és tanítvány együttes boldogulására vezet.

Térjünk át most arra a jelenleg javában megindult mozgalomra, melynek célja az 1868-i népnevelési törvény és a jelenlegi tanterv revíziója.

E kérdésben a tanítók véleménye kissé meg van oszolva. Némelyek sokat, mások keveset várnak e revíziótól. A minister a törvény revízióját különben nem sietteti, várja, hogy azzal a „közoktatási tanács“ alaposan foglalkozzék s mondjon döntő véleményt a kérdésben.

De már „az osztatlan (egy tanítóval bíró) népiskola tantervét“ sürgősnek jelentette ki, s úgy látszik ennek létesítése rövid idő alatt kész lesz. A minister azért akar ez iskolák számára külön tantervet, mert 16.700 népiskola közül 12877 népiskola osztatlan, minélfogva sulyt kíván fektetni arra, hogy ez iskolákban a különböző osztályú gyermekek mit és hogyan tanuljanak. A módozatokra nézve annyira eltérők a vélemények, hogy az ember alig tudja azokat áttekinteni. A kik külön tantervet és hozzá részletes utasítást kívánnak, azt hozzák fel indokul, hogy a fontos dolgok kiválogatását és a kevésbé fontosak elhagyását nem lehet a tanítóra bízni, mert egyik tanító egyet, másik más dolgot tart fontosnak.

Meg kell tehát szerintök határozni, hogy péld. a történelemből csak egyes királyok és hősök életrajza adassék elő lelkesen.

A földrajzból elégnék tartják, ha a megye és haza tüzetes leírása mellett a többi államokat és világrészeket a térképen csak megmutatják a gyermekeknek. A természetrajz ezeknek mellékes. A természettant az ismétlő iskolába akarják áttéetni stb. Az összes tantárgyak anyagát a felsőbb osztályokban az olvasó könyvbe kívánják bele foglalni. Vannak egy másik csoportban a kik nem annyira a tananyag tulságos apasztásában, hanem az osztályok helyes csoportosításában találják a kérdés megoldását. Ezek nem azt tartják a kérdés sarkpontjának, hogy megnyit bír el a gyermek, hanem azt, hogy a tanító mennyit tud feldolgozni. E helyes csoportosításra megadják a kellő utasítást is. Ezek a tantárgyak közül egyet sem kívánnak elhagyni, mert bármelyiknek kiküszöbölésével hézag támadna a nép művelődésében, a mi igen helyes észrevétel.

Egy másik csoport, tekintetbe véve az osztatlan népiskolának azon kedvezőtlen viszonyait, mely a túltömöttségben és hiányos iskolalátogatásban nyilvánul, azt várja e reviziótól, hogy 3 tantárgy kerebébe foglalja a népiskola összes tárgyait: írás, olvasás, számolás. E nézetnek igen sokan hódolnak s helyes módszer mellett a tanítás eredményétől teljes sikert várnak.

Elvük: „Keveset, de jól!“

Vannak oly tanítók is a kik a népiskolában előkészítő osztályt akarnak óvodaszerű foglalkozással, mivel az óvóköteles gyerekeknek tized része sem jár még óvodába. Ezek szerint a 6 éves tanfolyam 7 re szaporodnék s könnyebbülne a mostani tananyag beosztása.

Végzetül van a tanítóknak egy nagy csoportja, mely az osztatlan népiskolák számára egyenlő tantervet kíván. Ezek szerint — magam is e nézetben vagyok — nem lehet a dolgot úgy venni fel, hogy mivel a legtöbb községben ma még csak egy tanítóval ellátott iskolát tudnak fentartani, tehát ezek számára alaposan redukáló a tanítás anyaga.

Miután népünknek általános műveltségre van szüksége, gondolkodásmódját, érzését erkölcsét egységessé kell tenni; annálfogva, olyan tanítás-anyagot kell minden iskola részére kiszabnunk, melylyel e feladatot meg lehessen oldani. A haladás törvénye szerint a népet a műveltségben csak ez esetben vihetjük előre. Az minden-

esetre baj, ha a mai fogyatékos körülmények között keveset lehet elérni, de e körülményeken lehet változtatni. A kormány találja útját és módját annak, hogy a népoktatásügyre évenként pár millióval többet fordítson és így fokozatosan az osztatlan iskolákat alakítsa osztott iskolákká. Addig pedig míg ez állapot bekövetkezhetik, az egységes tantervben szabja meg azt a minimumot, melyet a kedvező körülmények között levő iskolák bővíthetnek és bővítsenek is, de a melyet mégis minden iskola elvégezni köteles. Szóval e bajon a módszerrel is segíthetünk. „Nem szükséges, hogy a népiskola a fölébe állítandó szaktanfolyamok feladatát bevégezze, maradjon és legyen általános képző, művelő, nevelő intézet,“ a mint ezt egyik gyakorlott tanfőru megjegyzi.

Ehhez járulna, hogy az iskolák külső és belső berendezése olyan legyen, hogy azokban a tanítás sikerének eszközei mindig készen legyenek és így a korszerű tanítás és folytonos haladás biztosítva legyen. Szóval a tanterv részleges módosítása nem volna oly sietős. Általános revízióra van szükség, a mint ezt többen már régebben és újabban is alaposan kifejtették, részint az egyetemes gyűléseken, részint a tanügyi sajtóban.

Nem tehetem, hogy meg ne emlékezzem még arról a mozgalomról, melynek célja a „Tanítók Háza“ megvalósítása. A fővárosi tanítók és tanfőruak ügybuzgalma e célra már 16 ezer forintnál többet gyűjtött össze. A szervező bizottság élén br. Eötvös Lóránd, a nagynevű első miniszternek fia áll, ki maga is ez alapra szép összeget, 500 frtot adott. A fő és székvárostól e célra ingyen telket remélnek, a kormány valószínűleg sorsjegy-kölcsönre ad engedélyt s így a Tanítók Háza, mely az Eötvös-alappal testvéries viszonyban lesz hivatva a tanulók gyermekeinek nehéz viszonyain, s családjaik esetleges nyomorain segíteni, nemsokára létre jő.

Ezek azok a kiválóbb mozgalmak, melyek népoktatásügyünk általános reformját hivatva vannak előkészíteni s az iskola ügyét a mai kor kívánalma értelmében a haladás és közművelődés első rangu tényezőjévé tenni.

ISZLAI MÁRTON.

Az angol unitáriusok nemzeti conferentiája.

Az angol unitáriusoknak nemzeti conferentiája, melyet minden harmadik évben szoktak megtartani, ez évben ápril 6-án s következő napjain Sheffieldben, nagy érdeklődés mellett folyt le. A gyűlést Beard J. R. nagyszabású beszéddel nyitotta meg, kiemelve, hogy 400 unitárius egyháznak a képviselőin kívül más társulatok képviselői is jelentek meg, a kikkel a szabadságban mind egyek. Beszédje végén mély sajnálattal emlékezett meg, hogy a magyar unitáriusok szeretett főpásztora és jeles szónoka, kit meghívtak az ünnepi beszéd tartására, gyengélkedése miatt nem jelenhetett meg. Azonban örömmel üdvözli Boros György tanárt, mint a magyar unitáriusok képviselőjét s a Manchester Collegének egykori növendékét, úgyszintén Ürmössy Jenő consistort s ifj. Ferencz Józsefet, a püspök fiát. Továbbá üdvözölte Pramatha Lal Sen-t, a Brahma Somaj keletindiai képviselőjét. Az üdvözlésre Boros György tanár válaszolt, mit az „Inquirer“ így ad vissza: „Kifejezte a főtisztelendő püspök úr meg nem jelenése feletti sajnálkozását, de helyette bemutatta a fiát, mint a jövő Ferencz Józsefet. Bemutatta Ürmössy urat is egy másik honfitársát. Ő úgy tekinti Angliát, mint második hazáját, hol újra született s szellemi atyái között, különösen hivatkozott dr. Martineaura, kinek a világra való befolyása még ezután fog bekövetkezni. Mintegy 70 ezer unitárius nevében beszélve, megköszönte a szives fogadtatást.“ Az E. K. Tanács és a budapesti unitárius eklézsia üdvözlő iratot küldött. Pramatha Lal Sen rövid beszéde után a megnyitó ülés bevégeződött. Ezután következett az úrvacsora-vétel, melynél Brooke Herford lelkész beszélt s mintegy 4—500 képviselő vett részt.

Az ünnepi beszédet Brooke Stopford nagynevű szónok és jeles lelkész tartotta. Brooke anglikán pap volt s úgy tért át az unitárius vallásra. A nagy hatást keltett beszédjének alapigéje e volt: „Az Isten országa ti bennetek van“. Beszédjének tartalma: miről prédikáljon a lelkész.

A prédikálás fő tárgya — szónok szerint — legyen az emberi szív és az Istennek az emberekhez való jósága. A tárgyalás a lehető legtermészetesebb és egyszerű. Beszédjét így végezte be: „Nyissátok meg sziveteket az emberiség iránti szeretetnek s ezer predicatio áll rendelkezésetekre a gyakorlatban, melylyel felrázhatjátok a világot. Forduljatok a természethez s ott megtaláljátok minden művészetnek, különösen a prédikálás művészetének a titkát. Minden nagy reformátornak, tanítónak és szónoknak a természetesség a fő jellemvonása.

Midőn Jézus Palestinában hirdette az igét, mely felrázta a világot és most még inkább, mint akkor megindítja, miképpen prédikált? Mi volt beszédjének a tárgya? Mikép világította meg? Az ő tárgya az emberi szív volt és Isten könyörülete; és ennél nem ment tovább. Beszédmodora maga az egyszerűség, úgy hogy a legközönségebb ember is megérthette. Tárgyának megvilágítására a mindennapi életben előforduló dolgokat használta fel.

Mi az Isten? Hogyan ismerhetem meg őt? Az Isten atya, felelé Jézus, ki úgy szeret minket, mint mi szeretjük gyermekeinket. Az Isten országa ti bennetek van. Mit cselekednétek ti, mint szülék? Úgy fog cselekedni Isten is, csak nagyobb mértékben — s a pásztor és tékozló fiúról szóló hasonlat úgy cseng füleinkbe, mint a zene hangja. Így magyarázta Jézus az Isten és emberek közti viszonyt. Hogyan juthatok menyországba? Ez a tárgya sok ezer beszédnek. Jézus e felett nem vitatkozott, hanem egy kis gyermeket vett az ölébe, ezt mondván, úgy érezetek, úgy szeressetek s úgy bizzatok, mint e kis gyermek s akkor tiétek lesz a mennyek országa. De hát micsoda a mennyország? Hogyan fejlődik? Mikép egyesülök Istennel? Minő mértékben kell magamat feláldoznom? Vizsgáljátok a természetet! A növekedő magot, az aratást, a kovászt a tésztában, a pásztor önfeláldozását a nyájért, a barát önfeláldozását a barátért! Az egész természet és emberiség egy hasonlat, a melynek magyarázata az Isten és az ember. A Jézus szellemében kell prédikálni. Ebben áll a prédikálás művészete!⁴

A felolvasások sorát Addis lelkész kezdette meg. *Az egyházak szellemi életének mélyebb tétele eszközzeiről.* Felolvasásában különösen azt hangsúlyozta, hogy nem kell nagyon dogmátizálni, kritikus magyarázatokat tartani, tudósodni, hanem prédikálni kell a Jézus szellemét. E mellett kívánja, hogy a családokban a naponkénti imádkozás általánossá tétessék. Wood lelkész szintén e tárgyról olvasva fel, rámutatott, hogy a művelt világiak nem tanusítanak annyi érdeklődést, mint kellene.

Egyike volt a legéletbevéágóbb tárgyoknak, miről Manning lelkész olvasott fel, hogy „miképpen lehet a papi pályára jeles embereket nyerni“. Olyan lelkészeket kíván, a kikben meg van minden értelmi tehetség és minden erény, meg van a kiváló szónoki tehetség, szóval minden tulajdonság, hogy az emberiség ékességei legyenek. Hogy az ilyen emberek biztosittassanak a papságnak, szükséges, hogy a szülők elősegítsék gyermekeikben, ha bennök e pályára hajlamot észlelnek; továbbá, hogy a lelkészek is személyes érintkezés által igyekezzenek alkalmas egyéneket találni és őket e pályára buzdítani. Egyik feltétele a jó lelkész nyerésnek, hogy minél megfelelőbb fizetésben részesíttessenek.

Érdekes felolvasás volt a Carpenter J. Estlin oxfordi tanáé: „A halhatatlanság helye a vallásos hitben“. A halhatatlanság hite nem a tudomány tárgya, hanem a hité és reményé. De az emberiség ha nem is tudja tudományosan megmutatni, e hittől meg nem válhat.

Conway J. világi egyházttag a lelkészi nyugdíjról tartott felol-

vasást. Az angol lelkészeknek eddig nem volt nyugdíjalapjuk s e felolvasás annak a szükségessége mellett emelt szót. Voltak még felolvasások a missio és nevelésügy köréből és a békebiróságról. A királynénak, 60 éves uralkodásának gyémánt jubileuma alkalmából, üdvözlő irat küldését határozták. Tárgyalták a krétai kérdést is, rokonszenvüket fejezve ki a krétai keresztények iránt. A felolvasásokat vitatkozások követték, melyek során a confirmatio érdekében felszólalt a magyar küldött is. A conferentia tárgyai iránt nagy érdeklődés nyilvánult. A komoly tárgyalások közben egy társas estélyt is tartottak. A conferentia ideje négy napra terjedt. A megjelentek a legjobb benyomásokkal s az unitárius vallás jövője iránti szép reményekkel oszlottak szét.

KOVÁCS JÁNOS.

Párisi levél.

Páris, 1897. mári.

(A lyoni conferentia által kinevezett vegyes bizottság első gyűlése. — Egy nemes illusio vége. — Jézus Krisztus személye, tekintélye és munkája. II. köt. Jézus-Christ pendant son ministère. Stapfer Édétől, a párisi theol. facultas tanárától. Páris, librariè Fischbacher.)

Szerkesztő Ur!

A liberalisok delegatiojából és az orthodoxok állandó zsinati bizottságából alakított vegyes bizottság jan. utolsó napjaiban ült össze először Párisban. Ez összejövetelt mindkét oldalról, de főleg az orthodoxok részéről türelmetlenül várták. A lyoni conferentia óta annyit hangoztatták az orthodox lapokban, hogy a bizottság tagjai, ha összejönnek, nem fogják egymást megérteni, hogy az ember már türelmetlenül várta, hogy lássa az összejövetelt. S megförtémt. Összejöttek különböző helyekről a különböző hitnézetű tagok, tanácskoztak négy nap, mindenik napon hosszú üléseket tartva és gyűléseiken mindig összhang uralkodott. Hogyha némely szélső orthodoxok heves vitákat, szenvedélyes kitöréseket vártak, s a tárgyalás megszakítását, nagyon csalódtak várakozásukban. Ez nem azt teszi, hogy minden dologban egy véleményen lettek volna a tagok. A főbb dolgokban egyeztek, s a mellékésekben különböztek. Az egyetértés nyilvánult a bizottság elnevezésében is. »Comission fraternelle«, e nevet adták a bizottságnak. A gyűléseket felváltva vezették, az egyiket a liberalisok delegatiojának elnöke, a másikon az orthodox állandó zsinati bizottságáé teljesítette a tisztelet.

Három fő kérdéssel foglalkoztak, melyek a francia protestánsokat közösen érdeklik. Az első a jezsuitáknak Madagascarban való viselkedése. A politikai lapokból lehetett látni, hogy a jezsuiták minő üzelmeket folytatnak Madagascarban, hogy Imerinában néhány protestáns templomot hatalmukba kerítették és hogy arra törekésznek, hogy a protestánsokat úgy tüntessék fel, mint Franciaország ellenségeit. Elhatározták, hogy küldöttséget menesztenek a gyarmatügyi ministerhez, hogy kérje tőle a lelkiismeret szabadságának tiszteletben tartását az új gyarmaton is. Most azt is hozzá tehetem, hogy a küldöttség már eljárt megbízatásában és a minister nemcsak meghallgatta kérésüket, hanem rendeletet is adott ki annak következtében. Már néhány elvett templomot vissza is adtak a protestánsoknak, melyekben ujra megkezdték istentiszteletüket. A második kérdés a lyoni conferentiára vonatkozik. Ez némi magyarázatot igé

nyel. Január hóban egy ultramontán képviselő arról értesítette a vallásügyi ministert, hogy a képviselőházban kérdést akar intézni a lyoni conferentiáért, melyet a protestánsok jogtalanul tartottak, s melyen politikával is foglalkoztak. Ez a kérdés még nem tétetett meg, de meg fog tétetni. A bizottság e tárggyal foglalkozva, elhatározta, hogy a miniszternek minden értesítést megad, mindegyik okmányt rendelkezésére bocsát, a mire szüksége lehet, hogy tudja, hogy mit mondtak és mit tettek a lyoni conferentián. Azóta már tárgyaltak is a miniszterrel, ki a legjobb akaratot mutatta irántok. Csupán egy ellevetést tett. Azt kifogásolta, hogy a templomban tartották a conferentiát. A mi a kérdésnek politikai oldalát illeti, e tekintetben semmi nehézség sem forog fenn. Hogy a conferentiának a templomban tartását nem helyesli, ez onnan van, mert következetesnek kell lennie. Tényleg a r. kath. papságnak megtiltotta, hogy a templomokat értekezletek tartására használják. A harmadik kérdés a bizottságban a protestánsellenes mozgalom volt, melyet a sajtóban és gyűléseken néhány kath. képviselőházi tag indított és szegyeetlenül folytat, gyalázva és sértegetve a protestánsokat. A bizottság abban állapodott meg, hogy egy tájékoztató iratot kell az egyház tanácsok számára kiadni, hogy tudják, hogy mit feleljenek, ha a kath. értekezleteken támadják. A tájékoztató iratban lesznek tanácsok az oly esetekre nézve is, melyekben a bíróság igénybevétele látszik szükségesnek. Mind e határozatok egyhangulag hozattak. Ezenkívül még más egyházi ügyekről is folyt tanácskozás. Szóval a bizottság első összejövetele a legjobb reményekre jogosít fel a jövőre nézve mindannak ellenére is, hogy a szélső orthodoxok megakarták semmisíteni a lyoni conferentia munkáját. Mert erre dolgoztak és minden eszközzel. Az ugynevezett »Szabad egyház« lapja különösen durván támadott. A »Nemzeti egyház« ban is volt, a ki a kibékülést ellenetzte, a montauban-i theol. facultásnak egy tanára, ki pedig a lyoni conferentián részt vett és minden határozatot megszavazott; s ki a most tartott bizottsági üléseken is megjelent és a többi tagokkal szavazott, miután minden határozatot egyhangulag hoztak. Sajátságos jelenség: egy ember, a ki a gyűlésen együtt szavaz a többi tagokkal és a gyűlésen kívül cikkeket ír, melyekben éppen ellenkező eszméket fejteget, mint a milyeneket kevésse előbb elfogadott.

Ez csaknem erkölcsi aberratio. E tanár három hónap óta hosszú cikkeket közöl „Le Christianisme au XIX-e siècle“ ben, az orthodox lapjában, azt igyekeztvén megmutatni, hogy a lyoni conferentia a reformált egyház tagjait nem békítette ki, hanem csupán a reformáltak családjának tagjait hozta egymáshoz közelebb.

Aztán különös okoskodással akarja kimutatni a különbséget a reformáltak egyháza és családja között. Például azt mondja, hogy a reformált egyház köteleke a hit, a reformált családé a vér. Lyonban az orthodoxok csak a vérségi köteleknél fogva nyujtották kezüket a liberalisoknak. Ez fogalmat nyujt a régi kizárólagos és türelmetlen orthodoxia érzelmeiről. Szerencsére az orthodoxok nem mind ilyenek, az új orthodoxok béküleke-

nyebbek, keresztényiebbek. A „Vie nouvelle“ ezt írta: „A hírek, melyeket a Lyonban alkotott vegyes bizottság első összejöveteléről kaptunk, a legkielégítőbbek. Mindazok — és ezek a protestánsok, orthodoxok, ugymint liberálisok nagy többsége — kik az egyesség után vágyódnak, a kik érzik a szükségét annak, ma inkább, mint valaha, hogy az egyház védelmében együtt haladjanak, mindazok, a kik az egyházban békét óhajtanak, örömmel veszik, hogy az a testvériség, mely a lyoni határozatokat sugalmazta, hatotta át a párisi összejövetelt is.“

— A „Revue des Revues“ egy nagyon érdekes hitvallást közöl, mely egy nemes illusionnak a végét jelenti. Ezelőtt öt vagy hat évvel a mi „értelmi ifjuságunk“-nak kitünőségei kifáradva a positivizmus sivárságában, utat kerestek az idealizmus felé irodalomban, erkölcsben s vallásban. E mozgalom nem kerülte ki figyelmét a közönségnek sem, mely élénken érdeklődött eme kísérlet iránt, mely a tanuló ifjuság értelmi és erkölcsi megújulását czélozta. Minthogy e mozgalmat bizonyos mysticizmus jellemezte, az új-katholicizmus nevet adták annak. Berenger volt az, ki 1890-ben e névvel jelezte. Mint komoly, értelmes és munkás ember iskoláinkban minden komoly ifjút magával vont. Egy pillanatra, 1893-ban befolyásuk oly nagy volt, hogy úgy látszott, hogy az egyház, a régi kath egyház is velük van. Azt mondták, hogy XIII. Leo is hive az egyház reformálásának. Mert fényleg a katholicizmus reformálása volt az, miről ez ifju emberek álmodtak.

Illusziójuk rövid ideig tartott. 1895-ben a siker iránti kilátásuk csaknem egészen eltűnt. Követők egymás után hagyták el. S ma a klerikalis reactio diadalmaskodik és a neo-katholicizmus csak egy emlék. Meg kell vallani, hogy feltevésük naiv volt, nem ismerése a katholicizmus szellemének és mindenek felett történelmének, hogy olyan munkára vállalkoztak. Ezt az illusziót mondja el Berenger, elé számlálva az indokokat, melyek a komolyabb fiatalságot arra bírták, hogy közeledjék az egyházhoz és azokat az indokokat, melyek a végleges szakításra bírták. Nem akarták hinni, hogy az életben aynyi a durva tény. Hittek a lélekben, az igazságosságban, a lelkiismeretben. S ha az egyház rá akar vallani eredetére, ha le akarja vetkezni szükkörű szellemét, mely jellemezni látszik és visszatérni az ő Mestere könyörületességéhez, mennyire segítheti az értelmi és erkölcsi felszabadítás munkáját, melyre ők vállalkoztak. Biztatták azok a visszhangok is, melyek az amerikai katholicizmusból hangzottak át. Örömmel fogtak a munkához, hogy az igazságot győzelemre vigyék, azt hívné, hogy az egyház pártolni fogja.

„Nagyon reménykedtünk, — mondja Berenger — sokat vártunk mind a mi nemzedékünkötől, mind az egyháztól.“

És aztán elszámolja a különféle okokat, melyek minden illusziókat rendre megsemmisítették. Jellemzi a kath. egyházat, mit e szavakkal végez: „Az egyház 1895-ben megmaradt amaz igénye mellett, hogy az legyen, a mi négyszáz év óta: menedékhely az erősek számára a gyöngék ellen, a szolgaság és tudatlanság menedékhelye

az igazságkeresés ellen. « A befejezésben pedig ezt mondja: „Elvesztett-e a mi kísérletünk? Nem hisszük. Mi mindenekelőtt loyálisan tettünk meg egy kísérletet, melyet az ifjúságnak meg kellett tenni. Mi megmutattuk azok számára, a kik utánnunk következnek, hogy bármely értelmi vagy társadalmi munkát nem lehet egy oly egyház közreműködésével vállalni, mely magát türelmetlennek, kizárólagosnak és az igazság egyedüli letéteményesének nyilvánítja. Elfogulatlanul közeledtünk a klerushoz, s visszatértünk, mint csaknem antiklerikálisok. Ez negatív haladás, de mindamellett mégis haladás.“

„Megkímélhettétek volna magatokat e tapasztalattól, mondják a mai antiklerikálisok. Nem, feleljük mi, mert nem volt erre jogunk, mivel a ti tapasztalatotok nekünk semmit se ér. Ti libre-penseurök, positivisták, atheisták voltatok, s nemcsak az egyház, hanem a vallásos érzelem ellen küzdöttetek. Mi idealisták és mystikusok voltunk: a Krisztus alakja nekünk az életet megvilágította. S éppen, mert a francia catholicismus nekünk úgy látszott, hogy a Krisztus szelleméből semmi sincs benne, mert az nem egyéb, mint egy rakás babona, retrograd politika szolgálatára, mert az többé nem vallásos és nem idealisticus, ezért hogy mi elvetettük azt a vallási idealismus nevében. De nem vetettük el a vallásos érzelmet. Mi egytőrmán távol vagyunk a „libre-penseur“-öktől és a klerikálisoktól. Mi megnyertük a benső élet vallását «

— Stapfer újabb kötete „*Jésus pendant son ministère*“ megjelent. Rövid előszavában szerző célját magyarázza meg, azaz azt, hogy e kötetben mindenek felett magáról Jézusról beszél, hogy azt vizsgálja, hogy Jézus mit gondolt, mit tűzött maga elé, minek tartotta magát, szóval, mit mondott a maga személyéről, minő tekintélyt tulajdonított magának, minő munkát akart végezni Kijelenti, hogy nem keres mást, nem beszél egyébről, csak a mit Jézus erre nézve mondott és tett. És szavát megtartotta. Itt Jézus nyilvános pályájához érünk. Az első kötet a keresztelessel és a pusztai kísértéssel végződött. Láttuk, hogy Jézus a keresztelestől kezdve jön tudatára messiás voltának és a munkának, mit teljesítenie kell. Most követjük a Mestert első predicatioitól az utolsó jeruzsalmi utig, 29 éves koráig. Stapfer egymásután vizsgálja a Jézus életének forrásait, a synoptikusokat, a negyedik evangeliumot, a Cselekedetek könyve néhány helyét és Pál apostol néhány sorát. Azután több fejezetben, hol a legszebb lapok találhatóak, leírja Krisztus szüntelen tevékenységét, messiási eszméje kifejlődését, ez eszmét pontosan meghatározva. Jézus növekedett bölcseségben és kedvességben, írják az evangeliumok. A Jézus emberségének e növekedése az, mit a szerző tanulmányozott, s oly mély igaz és benyomásos vonásokban adott vissza. Jézus kezdettől fogva nem látta az ő halála szükségességét munkájának teljesítésére nézve, nem hitte elein a népek később bekövetkezett hitetlenségét. Ellenkezőleg, „ha ő Isten országát küzdelemmel és fáradságos magvetéssel készíti elé, hitte, hogy eljő reá nézve a dicsőség napja és azt várta a földön egy talán nem is távollevő jövőben: Az ő jutalma népének megtérése lesz.“

Jézus csak fokozatosan jutott arra a meggyőződésre, hogy népe nem rendeli alá magát az ő erkölcsi törvényének; csak lassanként, abban a mértékben, a mint látta hogy az ellenzékeskedés nyílt ellenségeskedéssé lesz jött arra, hogy az ő halála kikerülhetetlen és szükséges munkája véghezvitelére. És akkor elfogadja az ő Atyjának végzését, kijelentve, hogy azt fogja tenni, a mit az Atya akar s fel fogja áldozni életét, mit az Atya parancsol.

Jézus lelkiismeretének e processusát nagyszerűen írja le Stapfer. Lépésről lépésre követi a zsidó eszmék, a zsidó nevelés útján. Részemről a szerzőt itt fentartással követem. „A Jézus nyelve“ című fejezetben finom elválasztással elemzi a Mester által használt nyelvnek különböző formáit, a parabolát, paradoxont, anrithesist stb. és azt mondja, hogy a Jézus tanításai formájának jellemvonása a *spiritualisatióban* keresendő. Jézus teljessé tette a multat, azt átalakítva és csupán szellemi életének hatalma által. Jézus az ő eszméi, ismeretei, nyelve által az ő korához s hazájához tartozik. De benső valóság uralkodik benne, az Isten folytonos jelenlétének mély és megváltozhatatlan érzete, mely mindent átalakít, mindent áthat, minden dolognak értéket és különös becsét ad. Készséggel megenjedjük ezt. De a következő fejezetekben Jézusnak az Isten országáról való tanításáról beszélve azt mondja, hogy e tanítás egyezik a farizeusok eszméivel Jézus az égből alászálló országot várt, egy Istenvárosafélet, mely közel van s mely a földre helyeztetik a Messiás diadalának napján. Jézus telát nem szellemesítette volna a mennyek országa eszméjét, felállítva a belépés szellemi feltételeit, melyek egészen különbözők voltak a farizeusok által megállapított feltételektől? Ez nem csak ellenmondás, de eltérés is Jézusnak a mennyek országáról való beszédében adott eszmétől. S hozzá még Stapfer nem hiszi, hogy Jézus megalapította Isten országát, hanem, hogy csupán előkészítette. Akkor ez a Ker. János munkájának lenne folytatása. Nekem úgy tetszik, hogy nem ez a Jézus eszméje. Tudom, hogy a synoptikusokban van egy pár hely, melyekre Stapfer alapíthatott, de azok nem hangzanak össze a Jézus összes tanításaival, melyek mind amaz eszme felé látszanak hajlani: „Az Isten országa ti benetek van“.

Stapfer megmutatja nekünk a Mester gondolatát, melyre fokozatos fejlődés után jutott abban a pillanatban, mikor a farizeusok ellenkezése fenyegetővé válik és a népet is ellenkezésbe ragadják. Felállítja az apostolságot, hogy az ő munkáját folytassák, mikor ő többé nem lesz. Addig Jézus máshoz nem intézte beszédét, csak a zsidó néphez. Az izraeliták családjának elveszett juhaihoz jött ő, mondotta. A farizeusokkal való szakítás után *universalista* lesz. „Addig, mondja Stapfer, nem volt az; a pogányokról, mint idegenekről beszélt. Kiküldve a tizenkét tanítványt a munkára, azt mondja nekik: ne menjetek se a pogányokhoz, se a samaritanusokhoz. Most már egészen más nyelvet kezd használni, annyira megy, hogy azt mondja, hogy a mennyek országában a pogányok a zsidók előtt fognak menni, hogy az Izrael gyermekeinek szánt szőlővessző másoknak fog adatni.

Ezek az ő új beszédei és mutatják hosszas és fájdalmas tapasztalatait. Itt távol vagyunk az első időktől, a tenger mellett és a hegyen tartott beszédektől.

Stapfer egy külön fejezetben tárgyalja a csodákat. Abból az elvből indul ki, hogy „az evangéliumok a Jézus által véghezvitt egyetlen gyógyítást sem beszélnek el, melyet felvettnek kellene tartanunk, mert ő Rabbi volt és ilyen minőségben neki vé ezni kellett orvosi teendőket. Minden rabbi orvos volt; nem voltak más orvosok, csak a rabbik és általában az ő kegyességükért nagyrabecsült emterek, bármely vallási álláshoz is tartoztak. Betegeket gyógyítani például, az essenusoknak fő foglalkozásuk volt. A farizeusok is foglalkoztak ördögüzéssel“. Azután arról szól, hogy Palestinában mily könnyen láttak az első száz évben mindenütt csodákat és ré-zletesen vizsgálja, hogy minő gyógyításokat tett Jézus. De a mi minket inkább érdekel, hogy minő vallási becsét tulajdonít a csodának. Nem habozik kimondani, hogy a csodának nincs semmi értéke, mint a többire nem volt, Jézusra nézve sem, ki megtiltotta, hogy arról beszéljenek. „Jézus itt egy nagyszerű tanítást adott, egy tanítást, melyet nem ismertek a hívők, kik a csodáknak igazoló értéket akartak találni. Mert ha van egy tény, mely Jézus magatartásából félreérthetetlenül áll előttünk, az az, hogy nem kaptak tőle csodát és hogy a csoda az ő tekintélyének megmutatására nem szolgál. Ilyen megmutatásnak csak történelmi érdekessége volna, mint a Homér létele megmutatásának és bármely esetben nem lenne semmi vallási jelentősége“.

Végül az utolsó fejezetben, melynek czime: „Jézus követelménye“, azokról a feltételekről beszél, melyeket Jézus azoktól kíván, kik az ő tanítványai akarnak lenni s a feltételek: őt követni, az ő életét élni, egyszerűval benne hinni. Jézus nem adott hitcikkelyeket elfogadásra, dogmákat aláírásra, melyekre nézve azt mondta volna, im az igazságok, melyeket el kell fogadni!“ Az egész fejezetet idézhetném, mert nem csak szép, de mutatja a szerző értelmi és erkölcsi bátorságát, ki egész multjánál fogva az orthodoxokhoz tartozik. De egyenes lelkiismerete módosította nem egy ponton az orthodox hagyományt.

Most egy-két szót még ama megjegyzésekhez, melyeket fennebb tettem. Én úgy találok, hogy Stapfer nem eléggé engedi meg Jézusnak a kezdeményezést Kétségtelenül, beszél a szellemesítésről, mel et Jézus kora eszméivel mivel és mégis láttuk, hogy a mennyek országa eszméjét másoktól látszik elfogadni. Jézust csaknem mindig úgy tünteti fel, mint főleg az essenusok és a komoly farizeusok tanítványát. Nekem úgy tetszik, hogy Jézus bűnnélküli lelkiismeretében több volt, mint nemzete összes vallási és erkölcsi tanításaiban. Ő ismerte példázatának család-atyját, mely példázatot a régi és új dolgok kincséből, de sokkal inkább az újakból, mint a régiekből vont. Vagyis ha úgy tetszik, ő teljesen úgy alakította a régi dolgokat, hogy újak lettek belőlük. Van egy tagadhatatlan tény, mely szerintem többet kíván, mint fejlődések. Bárhogy legyen, Stapler munkája hatalmas mű. Minden fejezete bizonyíogat tesz történelmi mély érzékéről és a

tárgya iránti kegyes érzetről. S mily világos, átlátszó stylusban ír! Mily vonzóak leírásai Palestina tájairól, melyeket jól ismer, mivel hossz-sabban tartózkodott ott, mielőtt „La Palestine au temps de J. C.“ czimü művét megírta volna. E kötet, valamint az első, angolra is lefordítottatott. A harmadik kötetnek, mely valószínűleg az év végén jelenik meg: „La mort et la resurrection de Jésus-Christ“ lesz a czime.

CHARRUAUD D.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

A MILLENIUM LEFOLYÁSÁNAK TÖRTÉNETE S A MILLENNÁRIS EMLÉKALKOTÁSOK. Irta Kőváry László. Budapest, 1897. N. 8r. VIII + 320 l. Ára 2 frt. Rendkívül érdekes képét adja a lefolyt mozgalmas év történetének e díszesen kiállított kötetben történetíróink Nestora, ki 1820-ban született, tehát élő tanúja az egész újkori Magyarország megalakulásának. Lendületes stílussal és fiatalos hévvel, helyenként kitűnő szépen rajzolja a millennium feledhetetlen ünnepé-lyeit, vagy, saját szavai szerint: „A történetírás annyi gyászkeretű lap után egy fényes lapra nyit, a hála, a hódolat, a remény annyi emléksorával beírva, mintha nem is volna a mi történetünk folytatása. . . . Az emléktárgyak szét-
mennek, az emléktárgyakat átadjuk az utókornak lelkesedésünk kirohanásának ezt a történetírását, vagy legalább is illustratióját. Annyi emléket állítottunk, hogy méltónak találjuk felsorolását történetünk keretébe illeszteni.“

Művének első lapjain a millennium megünneplése eszméjének fejlődését tárgyalja. Maga Kőváry fölveté ezt már 1859-ben „Erdély története“ I. ktének 164. lapján. Mint indítványt, Botka Tivadar hozza azután először szönyegre a Századok 1878. évfolyamában. Nyomról-nyomra kísérelhetjük Kőváry könyvében a millennium eszméjének ez időponttól megindult hódító fejlődését, mint nyeri meg az akadémia, a kormány és udvar, az egyház s végre az egész nemzet hozzájárulását. Mint kerülnek a különféle testületek és hatóságok az ezeréves történelemhez méltó ünneplésre; mint támad fel az elmékben, az emlékezés kegyeletében Árpád, Szent István és Szent László, a Hunyadiak, Zrínyiek és Rákócziak nagy alakja s mit tesz az ország és nemzet, hogy dicső emlékeket megörökítse. Azután a száz meg száz díszgyűlés, díszelőadás, alapköltötél, congressus (köztük a nemzetközi unitárius conferentia is) s más hasonló emlé-
ünnepek élénken színezett lelkes előadása tölti be a könyv nagy részét. Végén indítványt tesz a jeles hazafi és kitűnő író, hogy a lefolyt millenniumi ünnepek összegyűjtött emlékeiből alkosson a nemzet egy állandó múzeumot, helyezze el azt az országos kiállítás Hunyadi-épületébe s ruhazza fel e legalkalmasabb helyen felállított gyűjteményt „fogadalmi templom jellegével, mely háromszor nyiljon meg egy évben: máj. 3-án újjászületésünk, jun. 8-án újrafeltámadásunk s aug. 20-án Szent István szent lelkének megnyilatkozása napján.“ Valóban szép és hazafias eszme, méltó a megvalósulásra!
K. F.

MELANCHTON EMLÉKEZETE. Irta Rácz Lajos sárospataki tanár. 1—41. l. Luther méltó társának, elválhatlan, hű szövetségésének életét és munkásságát tárja fel figyelmet lekötő előadásban e füzet. Ismerteti ifjúságát, hitjavító működését, nagy és sok oldalú tudományosságát és családi életét. S mig egyfelől

a külső történelmi mozzanatokot tartja szem elé, melyeknek előkészítésében Melanchtonnak kiváló része volt, másfelől nevezetesebb munkáit ismerteti világos nyelven; miáltal érthetővé teszi azt a nagy hatást, melyet Melanchton széleskörű tudományosságával korára gyakorolt. A munkában jelezve vannak azok az eltérések is, melyek Melanchtont Luthertől a hitnézetben elválasztották, mint például, hogy Melanchton az üdvre nézve nemcsak a hitet tartotta szükségesnek, hanem a jó cselekedeteket is. Melanchton jellemét a Lutherével összehasonlításban tünteti fel mutatta, hogy mennyire kiegészítette egymást a két jellem. „Melanchton emlékezete“ egyike a róla alkotott legjobb képeknek.

RÉGI MAGYAR KÖNYVTÁR. Szerkeszti Heinrich Gusztáv, kiadja a Franklin-Társulat Budapesten I—IV. kt. — A mit múlt füzetünkben előre jeleztünk, megjelent. Heinrich Gusztáv egy nagy fontosságú vállalat alapjává, első szegletkövévé tette Aranyos-Rákosi Székely Sándornak „A székelyek Erdélyben“ cz. híres eposzát, részletesen és kitünő alapossgggyal tárgyalván bevezetésképpen a költő többi munkáit is életrajzával együtt. E szép tanulmányra még visszatérünk és bővebben méltatjuk folyóiratunkban. A Régi Magyar Könyvtár II-ik kötetét „Pálosiskola-dramák“, III-ik kötetét „Nagypénteki misztériumok“ teszik, a IV-ik kötetben Imre Lajos közli Heltai Gáspár Esopusi meséit valóban kitünő magyarázatokkal, de hiányos, gyöngge életrajzzal, amelyben a kiváló ifjú író a felületes és rég elavult Trausch és Wittstockot követi s Jakab Elekről merőben megféledekezik. A Régi Magyar Könyvtár V-ik kötete a szerkesztő ígérete szerint Karádi művét, „Balassi M. árulását“ hozza. Csakhamar a Comico-Tragoedia (1683 ?) is fogja követni, melyet újabban némelyek Felvinczi Györgynek tulajdonítanak, pedig 1630—40 táján írták (illetőleg fordították németből vagy latinból), mint ezt az egyes részek fölötti hivatkozások Péczeli Király Imre énekeire kétségtelenné teszik. A szerző vagy fordító nem is unitárius, hanem valamelyik fölvilágosult kálvinista író. Ez irodalmunkban sokáig talányként szerepelt műnek első (vagy inkább második ?) kiadása meg is van 1642-ből a Nemzeti Múzeum könyvtárában; tehát Felvinczinek, ki a XVII. sz. végén élt, s kinek egy más hasonló című munkája van, e mű szerzőségét csak a legnagyobb felületesség tulajdoníthatta.

Kanyaró F.

VIG ELBESZÉLÉSEK. Irta Dézsi Mihály. 1—145. l. Tizenkét elbeszélést foglal magában e kötet. Tárgyuk nem a salon, hanem a vidéki, vagy mondjuk még inkább a népelet. Szerző nagy előszeretettel rajzolja alakjait s könnyed stylban beszél el egy-egy mulatságos történetet Elbeszéléseiben sok van a parokhia humorából, a mi természetes is, miután csakugyan a parokhián irattak, levén a szerző szováthi pap.

TÖRTÉNELEM czímmel Tarcsafalvi Albert vargyasi tanító egy kötet költeményt adott ki, melyhez előszót Benek Elek írt. Midőn egy ily író oly előnyösen nyilatkozik Tarcsafalvi verseiről, már ez magában biztosítja szerzőnek a jó hírnevet. Az csakugyan igaz, hogy Tarcsafalvi versei mély és igaz érzésből fakadnak és bár némelyiknek külső formája pongyola, nem eléggé esiszolt, hatásuk kétségtelenül van. Költészetének forrása a családi élet, karaktere a nemes egyszerűség és melegség. Benedek Elekkel tartunk, midőn azt mondjuk: „Megérdemli, hogy többen megismerkedjenek vele.“

(— N.)

KÜLÖNFÉLÉK.

FEKETE GÁBOR, kir. ítélőtáblai elnök február 27-én nagy ünnepelességgel iktattatott be főiskolai *gondnoki* tisztébe főt. Ferencz József püspök úr által, mlgs br. Horváth Kálmán egyh. főgondnok jelenlétében s Boros Sándor ig. tanár üdvözlete mellett. Főiskolánk új gondnoka megköszönve a püspök fenkölt beszédét, biztató szép szavait, isk. ügyünket minden oldalról felölelő beszédében nagy jelentőségű nyilatkozatokat tett. Hadd álljanak itt a következők: „Ígérem, hogy szerény tehetségemhez és erőmhöz mértén, legjobb tudomásom és lelkiismeretem szerint védeni fogom főiskolánk érdekeit s igyekezni fogok azokat előmozdítani, kötelességemnek ismerendem *egyházunk szellemében* eljárni, de kerülni fogom a felekezeti elfogultságot. Hiven fogom ápolni főiskolánk ősi jellegét s hagyományos szokásait, de nem fogok elzárkózni a korszerű reformok elől. Buzgó védője leszek a tanári kar jogos érdekeinek és lelkes barátja, jóakarató támogatója a nemes ifjúságnak. Főiskolai internatusunkat fejleszteni óhajtom oly irányban, hogy a családi és iskolai nevelést lehetőleg összhangba hozzuk, hogy az internatus ne csak beakaszt nyujtson, hanem valódi nevelő-intézet legyen, hogy a bennlélesi csoportok gondnokainak vezetése és felügyelete alatt tanuljanak illedelmet, szerénységet, kitartást, alaposágot; tanuljanak nemesen gondolkozni, fenkölten érezni, nemes motivumok szerint cselekedni.“

LEVÉL NÉMETORSZÁGBÓL. Lipséből egy szabadelvű tanártól egy levelet kaptunk, melyből közre adjuk a következőket:

Herrn Pastor Dénes Péterfi, Unitarische Kirche, Klausenburg, Ungarn. Leipzig, 23. Ápr. 97. Hochgeehrter Herr Pastor! Nagyon érdeklődvén az unitárius mozgalmak iránt, bátor vagyok Önt a „Keresztény Magvető“-ért megkeresni. Lesz-e oly szíves, hogy abból nekem mutatványszámot küldjön, vagy hogy közölje, hogy mi annak a postaköltséggel együtt az előfizetési ára? Sajnálom, hogy arra kell kérjem, hogy levelét ne magyarul írja hozzám, hanem németül, francziául vagy angolul, a mint Önnek leginkább tetszik. Remélem azonban, hogy rövid időn tudni fogok magyarul annyit olvasni, hogy bépillantást nyerhetek a magyar unitárius egyház életébe és lényegébe, a mint nyertem az Ön előtt bizonyára nem ismeretlen „Inquirer“ utján az angol unitáriusokéba. Ezelőtt néhány évvel volt szerencsém megismerni Ph. Wicksteed és F. Harwood urakat és tőlük arról értesülni, hogy Magyarországon számos és jól szervezett unitárius egyházközségek vannak. Nem akarom tovább terhelni, de biztosan remélem, hogy kérésemet az ügyet tekintve, nem fogja rossz néven venni.

Tisztelettel
Dr. Seydel W.

HÁZASSÁGI ADATOK. Az országos m. kir. statisztika hivatal kiadásában megjelenő Statisztikai Havi Közlemények február havi füzetében foglalt adatok szerint 1897, február havában 28.918 házasságot kötöttek Magyarországon, jóval többet, mint 1891—1896. évek bármelyikének február hónapjában. Ebből a vegyes házasság volt 2401. A vegyes házasságok között összesen 383 esetben fordult elő, hogy a házasulók

között a gyermekek vallása iránt szabályszerű megegyezés jött létre és pedig oly értelemben, hogy mindkét nemű gyermekek az apa vallásában fognak neveltetni 184, oly értelemben pedig, hogy az anya vallásában '99 esetben. A 383 megegyezés a vallások szerint következőkép oszlik meg, ugymint szól: 248 a róm. kath. vallásra, 26 a gör. kath.-ra, 20 a görög keletire, 35 az ágostaira és 54 az ev. ref. vallásra: az unitáriusra és izraelitára egy sem. Területi elosztás tekintetében legtöbb vegyes házasság a fővárosban (128), továbbá Pest (104), Szabolcs (113) és Zemplén (117) vármegyékben kötött. Az összes vegyes házasságok között 31 oly vegyes házasság volt, a melyet keresztény és izraelita felek kötöttek egymással (ebből 12 eset a fővárosban). Az összes keresztény zsidó házasságok közül 14 esetben a vőlegény, 17 esetben pedig a menyasszony volt izraelita. Szabályszerű megegyezést a születendő gyermekek vallása iránt 10 esetben kötöttek, valamennyiben a keresztény fél vallásának javára.

A LAPOKBÓ... A „hitébresztő“ lapok, melyeknek célja elég szép lenne, úgy látszik, nem tartóztathatják meg magukat attól, hogy hitébresztőikbe az apró furfang sávjait ne hálózzák. No de nem erről akarunk most beszélni, hagyjuk ezt azoknak a prot. lapoknak, melyek azt mostanában bőven tárgyalkák. Hanem csak a hitébresztésnek egy példányát akarjuk itt közölni. A „Keresztyén“ című hitébresztő lap „Ima meghallgatás“ czímen ezt írja: „Egy iskolás fiú beszélt a multkor — úgy mond —: kértem Istent, hogy jól felelhessek a történelemből és Isten megadta. Nekem meg — úgy mond egy másik — nem jutott eszembe egy zsoldárvers s könyörögtem s azonnal eszembe jutott. Ime ilyen imameghallgató Istenünk van nekünk. Folyamodjunk azért minden szükségünkben hozzá.“ Hová sülyesztik le a vallást, hogy szédelgést visznek bé az imába is! Bizony nincs mit csodálkozni, ha a „Protestans Pap“ (3. sz.) a hitébresztés e módja ellen kikelve, azt mondja, hogy nem teszi meg „Istent az iskolai nebulók sugójának“ s az imameghallgatással diesekvő iskolás gyermekeknek ezt mondta volna: „Jól van fiaim, meghallgatott Isten, de máskor tanuljatok ám, mert ha csak imádkoztok s kötelességeiteket nem teljesítitek, Istent kísértitek“.

GYÁSZIUREK: Ar-rákosi SZÉKELY ELEK, belügyminist. osztálytanácsos életének 53-ik évében folyó évi mártius hó 23-án hosszas szenvedés után kiszenvedett. A társadalom egy finom műveltségű, tudományos, munkás és közszeretetlen levő férfit, sok csapástól látogatott édes anyja, volt ügyvéd és törvsz. elnök id. Székely Elek özvegye, Fekete Eszter, egyik gyámolát, testvérei a jó testvért veszték el benne, a kit élte legjobb korában ragadt el a halál a tevékenység mezejéről. Már tanuló korában a legjelesebbek közé tartozott, úgy hogy nemcsak gyermekeik nevelésére sokat áldozó szülői, hanem tanárai és ismerősei is a legszebb reményeket fűzték jövőjéhez, melyben nem is csalódtak. Az érettségi vizsgát a kolozsvári unitárius főgymnásiumban 1863-ban kedves barátjával, néhai Veress Dénessel együtt, kitűnő eredménnyel letévén, a kolozsvári jogakadémián jogász lett, melyet hasonlólag kitűnően végezvén, az erdélyi visszaállított kir. főkormányzékhez esküdött

fel. Ennek feloszlatásakor a belügyministeriumba neveztetett ki Budapestre. Itteni működéséből választotta meg szülőföldre országgyűlési képviselőjévé a torozközi kerület, honnan ismét visszatért előbbi állásába s mint osztálytanácsos nagy buzgósággal folytatta hivatalát múlt évi szeptember haváig, mikor betegség miatt szabadságra hazament Ó-Tordára, hol azonban a leggondosabb ápolás daczára, hosszas szenvedés után, munkás életét bevégezte. Szerető édes anyja és testvérei: *Zsófi* özv. Nagy Zsigmondné; *Gyula* gépészmérnök és *Juli* mellett nagyszámú rokonok és jóbarátok siratják benne a jó fiút és hű barátot; vallásközönségünk fájjalja az áldozatkész derék férfit, ki fényes tehetségével, tiszta jellemével és buzgó tevékenységénél fogva hivatott lett volna még sokáig boldogítani hozzátartozóit, szolgálni a közügyet. Áldás emlékére! (B). — Homoród-szentpáli *Búgyi Kálmán*, m. kir. pénzügyi titkár † ápr. 10-én 42. évében, özvegyet és egy fiat hagyott hátra.

ARANYKÖNYV.

Az »ezredéves emlékalap«-ra tett kegyes adományok.

(Hetedik közlemény.)

142. Weress Ferencz városi állatorvos, Torda....	5	frt	—	kr.
143. Dr. Szentpéteri Lajos megyei főorvos, Torda	2	„	—	„
144. Nagy Olivér megyei főjegyző, Torda.....	2	„	—	„
145. Timbus Albert takarékpénztári igazgató, Torda	2	„	—	„
146. Osztaián Géza „ könyvelő, Torda	2	„	—	„
147. Borbély Máté megyei ellenőr, Torda.....	2	„	—	„
148. Nagy Albert megyei főszámvevő, Torda....	1	„	—	„
149. Létai Károly megyei árv. nyilvántartó, Torda	1	„	—	„
150. Karsa Elek megyei árvsz. jegyző, Torda....	1	„	—	„
151. Székely Dénes birtokos, Torda.....	2	„	—	„
152. Amberboj Miklós kereskedő, Torda.....	1	„	—	„
153. Bardocz László birtokos, „.....	1	„	—	„
154. Fodor Domokos kereskedő, „.....	1	„	—	„
155. Gadó István birtokos, Szind.....	1	„	—	„
156. Czakó László ügyvéd, birtokos, Torda.....	1	„	—	„
157. Bergay József p.-ü.-igazg. helyettes, Torda..	1	„	—	„
158. Csongvai Domokos városi tanácsos, „ ..	2	„	—	„
159. Kondor Mózes vendéglős, Torda.....	1	„	—	„
160. Csongvay Béla m. árvsz. ülmök, Torda.....	1	„	—	„
161. Fodor Imre birtokos, Torda.....	1	„	—	„
162. Fodor Pál birtokos, „.....	1	„	—	„
163. Sófalvi Sándor városi ellenőr, Torda.....	1	„	—	„
164. Fodor László birtokos, Torda.....	1	„	—	„
165. Velics Ilona, Velics Károly gyógyszerész leánya, Torda.....	1	„	—	„
166. Nagy Balázs, pénzügyi titkár, a fennebbi adományok gyűjtője is.....	5	„	—	„
167. Hajós János ny. min. tanácsos, Kolozsvár..	20	„	—	„
168. Pálfi Sándor gyűjtőivén a ny.-szt.-mártoni, esikfalvi, jobbágyfalvi és buzaházai hívek: Pálfi Sándor tanító 25 kr, neje Kovács Mari				

25 kr, gyermekeik: Károlina 25 kr, Dénes 25 kr, Póli 25 kr, Erzszi 25 kr, Zoltán 25 kr, Izabella 35 kr, Ilona 15 kr, Sándor 15 kr, Endre 15 kr, együtt 2 frt 55 kr. Májai Domokos 10 kr. Kovács Imre 20 kr. Kiss János 10 kr. Id. Kovács Sándor 20 kr. Id. Kovács József 25 kr. Kovács Lajos 25 kr. Ifj. Kovács József 25 kr. Nagy Sándor 10 kr. Nagy Ferencz 50 kr. Lőrinczi Zsuzsánna 25 kr. Varga Zsigmond 20 kr. Kovács Lajos 10 kr. László Márton 20 kr. Balog Lajos 10 kr. Nagy Lajos 10 kr. Kovács Károly 50 kr. Lefkóvics Sándor 50 kr. Bányai József 50 kr. Fasten . . . tovább olvashatlan 50 kr.	
Együtt.....	8 frt 80 kr.
169. Péterfi Áron tanító, H.-Almás.....	2 " — "
170. Ajtay János lelkész, H.-Almás.....	4 " — "
171. Gál Lajos lelkész, Kövend.....	2 " — "
172. Domokos Árpád postamester, Tolna-Tamási.	2 " — "
Összesen.....	78 frt 80 kr.
Az előbbi hat közlemény összege...	1277 " 51 "
Együtt.....	1356 frt 31 kr.

Fogadják köszönetemet a szíves adakozók fönnnebbi adományaikért.
Kolozsivárt, 1897. ápril. 24.

FERENCZ JÓZSEF,
püspök.

Homoródszentpáli adakozások :

Az 1896-ik évben Homoródszentpáli eklésiánk, az 1715. épült mesteri romlodozott házat és iskolát lebontotta. Ennek helyébe, ezeréves nemzeti ünneppünk emlékére épített egy díszes mesteri házat, s e mellé azzal egy fedél alá, egy díszes iskola-termet 50 frt. haszonbér fizetés mellett a község számára. Került 3005 frt. 10 krba, mely összegből az eklésia pénztára fedezett 1574 frt 80 krt és a hiányzó 1430 frt. 30 kr. az egyes hívek áldozatkészsége hozta meg, fuvar és kézi napszámokban. E cselekedet legyen örökre feljegyezve és e jóakarató nép, Istentől legyen áldva, egy új ezerév áldásával.

Tervbe vétetett volt év elején, hogy az összes homoródszentpáli asszonyok az 1896-ik évben, hetenkénti egy krajczárral alapításnak kepevaltságára egy „Ezeréves alap“-ot. Ez így nem létesült, hanem az alap azért megvan 23 frt. 69 kral, oly formán, 10% tőkésítendő. Az alapot létrehozták :

Egyed Ferenczné, Gábor Lidi 10 frt 40 kral, if. Barta Mózesné, Péter Rózália 2 frt 60 kral, Sándor Ferenczné, Kovács Juliánna 2 frttal, Bende Dénesné, Dombi Jultánna 2 frttal, Tamás Lajosné, Gábor Mária 1 frttal, öz. Dimén Sándorné, Imecs Lidia 1 frttal, id. Imre Sándorné, László Rebeka 1 frttal, Dimén Józsefné, Bence Rózália 60 kral, Vas Andrásné, Geréb Ráchel 60 kral, öz. Dimén Mózesné, Orbán Juliánna 52 kral, Dimén Dánielné, Dimén Juliánna 52 kral. Béres Istvánné, Bágyi Rebeka 52 kral, Sándor Lajosné, Máté Mária 62 kral. Ehez kamat jött 41 kr. Összesen 23 frt. 69 kr.

Az 1896. év díszére, ajándékoztak két szép lobogót, vallás és nemzetiségi különbség nélküli használatra, értéke 20 frt 50 kr. és iskolás gyermekek számára megrendeltek 100 példányt a Tarcsafalvi Fejedelem és papja című költeményből, értéke 5 frt. 6 kr. az alábbi kegyes asszonyok :

Egyed Ferenczné Gábor Lidia, Bence Dénesné Dombi Juliánna, öz. Bence Balászné Baczó Mária ev. ref., öz. Dimén Sándorné Imecs Lidia, Kovács Antalné Magyarai Mária ev. ref., id. Török Józsefné Magyarai Matild ev. ref., Szabó Mózesné Bence Zsuzsánna, Nemes Irma kisasszony, Salamon Józsefné Czitrom Netti izr., Kesztenbaum Sámuelné izr.

Feljegyzésre hálító cselekedetükért egyházam nevében üdvözlötlensenek és fogadják annak méltós köszönetét.

Homoród-Szent-Pál, 1897. márcz. 8.

EGYED FERENCZ,
lelkész.

Adakozások a tarcsafalvi unitárius templom építésére.

(Második közlemény.)

Szélyes János, Erked 1 frt, Dr. Hankó Domokos, Sz.-Gothád 2 frt. Török Albert 50 kr, Deák Gyergely 20 kr, Szabó Miklós 20 kr, Körispatak, Szóts Gergely, Erdő-Szent-György 20 kr, Jakab Adolf 20 kr, Márkusz Ábrahám 15 kr, Vida Mózes 30 kr, Csia Kálmán 50 kr, Egy valaki (S. L.) 1 frt, Etéd, Ábrahám Lázár, Korond 20 kr, Bokor Tamás tanító, Küsmöd 50 kr. N. N. 50 kr, Ferenczi Áron közügyigazgató 1 frt, Sarlós József 25 kr, Pálfi Sándor 20 kr. Techmann 10 kr, Simó Péter 20 kr, Geréb Endre 2 kr, Pálffy Zsigmond 30 kr, Gróf Lajos 50 kr, Hirsch Izsák 50 kr, Nagy Ferencz 25 kr, Bözöd-Ujfalu, Szilveszter Mihály 50 kr, Györgyi Sámuel 20 kr, Györgyi Ferdinánd 20 kr, Hegyi József 10 kr, Borsoss József 10 kr, Borsoss Ferencz 10 kr, Siklód község pénztára 1 frt, Siklód község birtokossága 1 frt, Neufeld E. 20 kr, Szilveszter Dénes 10 kr, Gáspár Márton 10 kr, Bálint János 10 kr, Siklód, Márkusz Rózália 20 kr, Csehétfalu, Ádám Dénes 50 kr, Czitrom Jakab 20 kr, Ádám Domokos 50 kr, Ádám Domokosné 25 kr, Ádám Aladár 25 kr, Boér Lajos 50 kr, Nagy Sándor 50 kr, Náltán Gyula 25 kr. Török Ferencz 50 kr, Osváth Dénes 25 kr, Jakab Lajos 30 kr, Nagy Ferencz 50 kr, Kozma Dimén 50 kr, Fülöp József 10 kr, Ádám Ferenczné 10 kr, Patakfalvi Dénes F., ifj. Fülöp János 15 kr, Biró Pál 10 kr, Patakfalvi Izsák 10 kr, Kelemen János 10 kr, Raffaj Dániel 15 kr, Biró Mózes 10 kr, Biró Ferencz 10 kr, Tóth Zsigmond 10 kr, id. Fülöp János 20 kr, Török József 10 kr, ifj. Ambrus Mihály 10 kr, Török Ferencz 10 kr, János Mózes 10 kr, Biró Péter 10 kr, Biró Ferencz, felső 10 kr, Keresztély Zsigmond 15 kr, Kelemen Mihályné 12 kr, Bálint Ferencz 20 kr, Biró Dániel 10 kr, Györfi János 10 kr, Györfi Mózes 20 kr, Szabó Samú 10 kr, Demeter János 10 kr, Dömötör Mózes 10 kr, Patakfalvi Sámuel 20 kr, Ambrus Dániel 10 kr, Ambrus János 10 kr. Ambrus Mihály 10 kr, Balog Ferencz 5 kr, Veres István 10 kr, Kósa János 10 kr, Biró Sámuel 10 kr, Ádám Pál 10 kr, ifj. Kósa János 10 kr, Ambrus Ferencz 5 kr, Ádám József 50 kr, Ádám Mihály 3 kr, Fülöp József ifj. 10 kr, idős Fülöp Mózes 10 kr, ifj. Fülöp Mózes 5 kr, Tamás Sámuel 6 kr, Kizelstein Izrael 10 kr, Fülöp Ferencz 10 kr, Fülöp Jakab 10 kr, Pataki Lajos 10 kr, Pataki József 10 kr, Pataki Gergely 10 kr, Pataki Ferencz 5 kr, Biró Dénes 10 kr, Rafaji Zsigmond 15 kr, Márton Mózes 10 kr, Patakfalvi Ferencz 10 kr, Patakfalvi Sámuel 10 kr. Keresztély Mihályné 10 kr, Albert Izsák 10 kr, Vas Zsigmond 7 kr, Biró Miklós 10 kr, Demeter Lajos 20 kr, Keresztély Sándor 10 kr, Patakfalvi Mózes 10 kr, Fülöp Mária 5 kr, Török András 10 kr, Pálfi Mózes 6 kr, Patakfalvi Ábel 5 kr, Rofai János 30 kr. Keresztély Dániel 40 kr. Jánosi János 30 kr, Keresztély Mózes 20 kr, ifj. Tamási József 10 kr, Bálint Antal 15 kr, Biró Izsák 10 kr, Biró Károly 10 kr, Keresztély György 10 kr, Keresztély Gergely 10 kr, ifj. Keresztély Sándor 10 kr, Kelemen József 20 kr, Benczédi Sámuel 30 kr, Pálfi Mihály 20 kr, Patakfalvi Zsigmond 10 kr, Énlaka. Összesen 28 frt 8 kr. Megelőző közleménnyel összesen 249 frt 54 kr.

Lelki Sionunkra tett minden kegyes adomány legyen kedves az Ur előtt.
Tarcsafalva, 1897. ápril. 20-án.

PÁLFY GYÖRGY,
gyűjtő,
épitőbiz. elnöke.

WAS SÁNDOR,
gondnok.

ÜRMÖSI SÁNDOR,
lelkész,
mint gyűjtő.